

A-2453

4
A-2453 III

OLGA WOLKENSTEIN

Olga Wolkenstein

Põhja-Amerika Ühisriigid . . .

E. Ü. S. „PÕHJALA“
RAAMATUKOGU.
1088
~~B 91~~ 7-26

..... Tallinnas
Trükitud kirjastuseäri
«TENDUSE» kuluga

2

102047

Trükitud III. Schifferi trükikojas, Tallinnas.

Nanna-äärtes Amerika linnas New-Yorgis terfib kõrge raudne naisterahwa kaju, tulelont käes, taewa poole. See kaju peab „wabadust“ kujutama. „Wabadus walgustab maailma,“ on sõnad, mis kaju peale on tähendatud.

Reisija, kes Amerika kaldale on jõudnud, jõuab juba esimestel sammudel kindlusele, et kõikide amerikklaste elu wabadusega — millest raudne naisterahwas räägib — ja kodanikkude ühetaolusega täidetud on. Ümberringi walitseb ilmlopmata liikumine: „Siin kogus ühe jaoskonna rahwas kokku, et otsustada, kas waja on kirikut ehitada; seal arutatakse jaadiku walimist; teisel otsustawad walitud mehed mõnesuguste kohaliste uuenduse ja paremuise küsimuise kallal; teises kohas jätawad põllumehed eneste küündimise pooleli ja ruttawad koosolekule, et uue tee tegemise wõi koolimaja ehitamise küsimust arutada. Ühed linna elanikud koguwad ühise eesmärgiga kokku, et kuulutada, et nemad praeguse walituse tegevust heaks ei kiida, kuna teised jälle kokku koguwad ja kuulutawad, et praegused walitusejeliikmed ijamaa ijad on.“

Kõik wõtawad riiklistest ja seltsfondlistest asjadest oja, olgu see waene wõi rikas, peremees wõi tööline. Klubi ja koosolekud — need on iga amerikklaste elus tarwitatavad asjad. Siin arutab ta seltsfondlisi asju, siin kriitiseerib ta ühe wõi teise amelliku isiku tegevust, keda ta is on walinud. Tema wõtab oja oma maa üle walitsemisejt,

tema muretseb teiste kodanikkudega ühetaoliselt selle maa hea seisukorra ja õnneliku tulewiku eest. Tema õpib enese wabadust ja ühetaolisust armastama ja hindama.

Et aru saada, mil kombel wabadus ja ühetaolus amerikklastele niiwõrt lihasse ja weresse on kaswanud ning Põhja-Amerika Ühisriikidele kõikumata aluseks on saanud, selleks on waja ennast nende sündimise ja edenemise ajalooa piisut tutvustada.

I.

XV aastajaja lõpul leidis kuulus reisiija Christofor Kolumbus Amerika ülesse. Et Euroopa riigid selle leiduse kohta suurt huwitust tundsiwad, siis jaatfiwad nad fogu XVI aastajaja jooksul jaatfondajid Põhja-Amerikasfe, et feda tundmata maad järele uurida ning ära wõita. Prantslased, hollandlased ja hispanlased, keda Amerika looduse rikkused ning seal asuwate metsliste indianlaste jugharude ärawõitmise fergus meelitaifiwad, wõtsiwad mitmetes Põhja-Amerika kohtades juured maatükid eneste alla ning asu-
taifiwad sinna eneste asundused — koloniid.

Ka inglased ei tahtnud teistest maha jääda, waid jaatfiwad ka omalt poolt Amerikasfe ettemõtjaid inimesi, kes seal Inglismaa fajuks wõimalikult juuremaid maatük-
kifiid oma alla pidiwad wõtma. Sfimesena läks sinna keegi Giovanni Caboto. Ta sõitis mööda Põhja-Amerika kaldaid, kuid ei astunud kusagil maale. Kuid selle peale waatamata hafati maid, mida ta kaugeft nägi, inglaste omanduseks ar-
wama. Ugi seifis selles, et selleaegje arusaamise järele metslasi, kes uuesteleitud maal elafiwad, fugugi selle wää-
riliifeks ei arwatud, et nende arwamist kuulda oleks wõetud. Reisiijale oli juba sellest küllalt, kui ta kaldale astus wõi ka ainult sealt mööda sõitis, ning see maa arwati juba selle walitseja omanduseks, selle kaju peale reisiija wälja oli sõitnud. Mis Uue maailma efialgsetesse elanikkudesse puu-
tub, siis peab ütlemä, et neid kohtadeft, mis elamifeks kõige fündsamad, hoolimata kombel alles siis wälja aeti, kui eu-
roplased sinna juba afunikkudena ehk koloniftidena ilmuifiwad.

Nõnda omandasivad inglased Põhja-Amerikas maid, mis viimaks Põhja Amerika Ühisriikideks muutusivad. Hiljemine ei teinud inglased terwel aastajajal jelleks, mingi-
jugusid katseid, et uute omandustega kudagi tuttavamaks jaada. Ainult XVI aastajaja lõpul wõttis teegi Walter Raleigh (loe: raoli) reisu Põhja Amerikasje selle eesmärgiga ette ning ajutas jeal ühe asunduse, mida Virginiaks (loe: wõrdshinia) kutsuti. Kuid asunikud karnatasivad nälja ja indianlaste juguharude pealetikkumiste all ning läkfiwad peagi kõit hutta.

Selle wahe peal rääkfiwad reisiijad Virginia heast kliimast ja looduse rikkustest, kuna aga inglased nende jutude wastu jugugi külmawereliseks ei jäänud.

Inglise kuningas James (loe: dsheems) I jagas kõit Inglismaa päralt olevad Uue maailma maad kaheks ning andis nad kahele kaubandusekompaniile, kes kõiti Amerika maid rahwaga lubasivad täita; jellest lootfiwad nad Inglismaa kaubandusele juurt kasu tulewat. Üks — lõunakompanii — wõttis oma peale Virginiat rahwaga täita, kuna teine — põhjakompanii — seda osa täita lubas, mis Virginiast põhja pool oli ja mida Uueks Inglismaaks kutsuti. Inglise walitus andis mõlemale kompaniile juured wolitused kaasa ja käskis neid Amerika mail nende eneste heaksarwamiste järele toimetada. Need wolitused oliwad neile ijeäralises kirjjas ehk „charter'is“ (loe: tsharteris) kaasa antud.

Virginia ja Uus Inglismaa läkfiwad niihästi oma looduse kui ka asunikfude ijeloomu poolest teineteisest tubliste lahku. Sellepärast käib ka nende estalgne ajalugu lahusradadel.

II.

Virginia kompaniile oli luba antud kõiti inglasi, kes Amerikasje soowisfiwad sõita, asunikfudeks palgata. Aga selle peale waadates, et kompanii ije asunikfudele kubernerisid ja muid ametnikka nimetas, kuna aga asu-

nikkudele mingisugusid poliitikalisi õigusid ei lubatud, ei leidunud ometi mitte palju õnne-õngitsejaid, kes nõus oleksivad olnud asunikksudeks hakkama.

Õnneõngitseks asunikksudeks oliwad kõiksugused juhtumiste-otsijad. Kõige tähtsam nende hulgas oli keegi kapten Smith. See inimene oli türklaste käes wangis olnud, kust ta Wenemaa kaudu ära põgenes ja lõpetas jällegi Amerika indianlaste kätte wangi sattus, kust pealiku tütar — ilus Pocahontas — ta ära peastis.

Õsialgul oli Virginia asunikksude elujärg õige paha. Kulda, mille peale nad lootnud oliwad, ei olnud nähtawaste sugugi, kuna nad aga maad harida ei mõistnud. Kuid peagi muutus seisukord. Kolonistid õppisivad indianlastelt tubakakaswatamist. Tubakas kaswas Virginia soojas ja niiskes kliimas väga hästi. Seda hakati Euroopasse wedama, kus europlased selle järele suurt ihaldust tundsiwad, kuna aga asunikud selle tõttu rikkaks hakkasivad minema.

Endised juhtumiste-otsijad muutusivad nüüd pereisjadeks ning rikasteks istanduste-omanikkudeks ja kaubandusekompanii wõim hakkas neid suruma. Nemad nõudsiwad neidsamu õigusid ja wabadusi, mis neil Inglismaalgi osaks oliwad olnud. Nende nõudmised oliwad niiwõrt kindlad, et kompanii sunnitud oli nendele alla andma.

Sellest ajast peale hakkas ühes kuberneriga ja nõukoguga, mida kompanii nimetas, ta kõikide asunikksude esitajate-kogu asunduse üle walitsema. Sellele kogule oliwad õigused antud, et ta asundustele seadusi wälja wõib anda. Ka wannutatud meeste kohus, j. o. asunikksude seast walitud kohtunikud, seati tegewusesse.

Sel kombel jaiwad kolonistid wabaks inimesteks, kes iseiseiswalt eneste walitsuse ja kohtunikud walisiwad. Siis tuli Inglismaalt saltadekaupa uusi asunikka sisse, kes osalt Virginiasse elama asusivad, osalt uued asundused sisse seadsiwad.

III.

Uue Inglismaa kolonisaatsionis oliwad juuremad ras-
ku'ed läbi elada, kui Virginias. Siin oli kliima vaha ja
maapind wähem wiljakandew, kuna aga põlised metsjad, mis
kogu maad katšiwad, põlluharimist jegasiwad. See kõit
wiis põhja-kaubandusekompanii ettevõtte hoopis luhta.

Kuid selle peale waatamata sai Uus Inglismaa ela-
nikka täis; kuid siin oliwad asunikud koguni teist seltši, kui
Virginias. Siinsed asunikud polnud mitte juhtumiste-otši-
jad, kes ainult kerget teenistust tabawad soada. Siia asu-
fiwad Inglise lahtsulised — puritanlased, keda kodumaal usu
pärast taga kiisati.

Riigikirikuks (see tähendab walitsuse poolt heaks
kiidetud kirikuks) oli sellel ajal Inglismaal Anglikani kirik.
Kõiki muid usuõpetusi kiisati kangeste taga.

Isäärانى walju tagakiisamise alla langesiwad puri-
tanlased, kes kirikuwaltsemises täielikku wabadust nõudsi-
wad, igajugust preestritewaltisust (hierarchiat) salgasiwad
ning mingijugusid usukombeid õigeks ei tunnistanud. Nende
seadus oli ainult jumalajõna — piibel. Ja mitte ainult
usulikkudes küsimustes ei seisnud piibel puritanlaste juures
esimesel kohal, waid temast otšiti ka kõiksugu ülemaid sea-
dusid inimeste elu tarbeks, ja nende seaduste alla pidi
ennast iga wõim — isegi ka kuningawõim alandama.

Iga puritanlaste seitskond, mis Jumala kumardami-
seks ühinenud oli, pidi kirikut austama, mis kellegi mee-
walla all ei ole. Sellel kirikul oli täieline õigus oma
isemisi asju ajada, ilma et ta sellejuures mingijuguse ilma-
liku ehk waimuliku wõimu mõju all oleks pruufinud olla.
Iga kirikuliige oli oma ette isand, kuna kõiki seltskondlisi
— kiriku — asju ühistel koosolekutel üleüldise healetamise
teel otšustati.

Nõnda ei tunnistanud puritanlased kuninglikku wõimu
maksuaks, ja kuningad otšustasiwad endid wastikust usu-
lahust wabastada. Siis algasiwad kurjad tagakiisamised
ja waljud nuhtlused. Puritanlaste warandus forjati ära,

tuna aga nende juhid wangi pandi wõi jurmanuhtluse alla anti.

Ainult üks abinõu jäi järele, ja see oli — kodumaa mahajätmine. Siis tärkastiwad puritanlastele laialdajed tühjad Põhja Amerika maad mõttesse. Nad hakkasiwad sinna reisima ja wiisiwad ka eneste aated kaasa, aated, mis igale kiriku liikmele täielist wabadust ja igale kogukonnale täielist omawalitjust ja kõikjaguste ilmalikkude ning waimulikkude wõimude mõju alt peasmist töotasiwad.

17. septembril 1620. a. läksiwad 101 „rändajat isa“ — nagu järeltulewad põlweid neid hüüdsiwad — Plymouth'i (l. plimmõssi) linnast Inglismaalt „Maille“ peal teele. Peale rasket ja wältawat mereõitu jõudsiwad nad wiimaks Amerika pinnale, kus nad küla asutasiwad, millele New-Plymouth (Uus-Plymouth) nimeks pandi — selle linna mälestuseks, kust nad wälja oliwad rännanud.

Enne maaleminekut kirjutati lepingule alla, mille nõudel kõik üheskoos enestele seadusi annawad ja üheskoos eneste keskest tarwilikka ametmehi waliwad. Nad töotasiwad oma antud seadustele ja oma walitud wõimudele truuks jääda, et rahu ja korda endi kogukonnas maksma panna.

Misjaguse torra paniwad nad eneste keskest maksma? Nende wahel polnud mingisugust wahet, ei seisuslikelt, sündimise ega ka aineliste waranduste poolest. Kõik oliswad oma mõtete pärast põgenejad ja kõik pidiwad elu eest wõeral wiletsustemaal wõitlema, kus paha kliima, tigidad metselajad ja meifikud jaguharud walitsetsiwad.

Alunduse walitus wõis ainult walitud meeste oma olla, kuna aga ainult kõikide ühetaoline kogukonna-walitusest osawõtmine sellele edaspidise hea käekäigu eest pandis wõis olla.

Alunitud otsustasiwad üheskoos kubeneri ja wiis nõukogu liiget walida, kuna aga peale selle ka kõik asunikud weel koos pidiwad käima, et üleüldisest asjade-arutusest oja wõtta.

Hiljem, kui asunduse elanikkude arv tugewaste kaswas ning laialdased maatükid täitis, muutus ka köitide ajunikkude koostäimie wõimataks. Siis hakkas iga ajunikkude-grupe igal aastal omalt poolt walitawaid mehi — esitajaid — üleüldisesse kogusse jaatma. Sel kombel seati asunduses „esitajate-kogu“ jisse.

Nii oli siis uue asunduse walitsuse põhjapanewateks alusteks wabadus ja ühetaolsus. Ja need alused — printsiidid — leidsiwad esiteks naabruses olevatesse asundustesje teed, kuna nad wiimaks üle kogu Põhja-Amerika laiali lagunesiwad. Kendesamade printsiptide — wabaduse ja ühetaolsuse — peal ajutati ka seesama demokratline (rahwameelne) Põhja-Amerika Ühendatud wabariit, mille peale ameriklased õigusega uhted wõiwad olla.

IV.

Selle wahel peal kogus Uuele Inglismaale itka enam ja enam puritanlasi ja teisi lahtusulisi juurde, kes siin terve rea uusi asundusi rajasiwad. Kõige ülem nende hulgast oli Massachussetts'i (l. mes'setschuusettsi) asundus. Tema asutajad, kes eneste kogule „Massachussetts'i lahe walitus ja kompanii Uuel Inglismaal“ nimeks oliwad wõtnud, jaiwad Inglise kuningale käest charter'i (ametliku kirja), mis nendele wõimaluse andis täieste iseseiswalt walitjeda. Nad asutasiwad ise eneste asunduse tarbeks walitsuse ja andsiwad enestele iseseiswalt seadusi. Ka kuberner ja nõukogu-liikmed oliwad walitawad. Esialgul ilmusiwad köit ajunikkud koosolekutele kokku, kuid pärast, kui ajunikkude arv suureks kaswas, hakkasiwad nad eneste poolt esitajaid koosolekule jaatma. Sellele esitajate-kogule oliwad kõige laialijemad õigused kätte antud: ta walmistas seadusi, määras maksusi, tegi otsusi kogukondliste maade asjus jne.

Seesugusel kombel harjus Massachussetts juba ajutamisepäewadest peale täieliku wabadusega ning demokratlise walitsuseforruga ära ja jai selle läbi nagu iseseiswaks riigiks. Selle tõttu tõusis Massachussetts ka kõige enne

Inglise kuninga rõhumiste vastu üles, mis iseseiswuse pä-
rasti sõja elule kutsusiwad, millest allpool räägime.

Uusi asunikka tuli suurel arwul juurde, kuna elanik-
kude arw kiirelt suureks kaswas, mille tõttu itka ja itka
uusi asundusi juurde asutati.

Nii kerkisiwad Virginia maakonnas kaoks Carolina
ajundust (põhja- ja lõunapoolne), Maryland (l. meerilend),
Pennsylvania ja Georgia ja Uuel Inglismaal — New-
Blymouth, Massachusetts, Rhode-Island (l. rood-silend),
Providence (l. prowidens), Connecticut (l. konnētikit),
Newhaven (l. njuu heewn), New-Hampshire (l. njuu-hemp-
schir) ja Man (l. menn) elule. Nii oli siis iseseiswuse-
sõja algul Amerikas juba kolmeteistkümme Inglise asundust.

Kõik need asundused seadsiwad endile demokraatlise
walitsemisekorra sisse, mille aluseks üleüldine ühetaolsus oli.
Nad harjusiwad kohe endi wäljaantud seadustega ära ja
tunnistasiwad ainult eneste poolt walitud wõimusi oma
awalikkude asjade korraldajateks. Siin oliwad kõik ühe-
taolised. Igaüks wõttis walitsejate walimisest oja ja wõis
ka ije selleks saada.

„Sumal löi kõik inimesed ühetaolisteks,“ ütlesiwad.
ameriklased. Tema andis nendele õiguse elamisets, waran-
duse üle walitsemisets ja wabaduse maitsemisets, niikaugelt
kui see mitte ligimese õigusi ei riku. Iga walitus on
poliitikaline asutus, mis inimesed, kes isekeskis ühetaolised
on, wastastikku kokku leppides on asutanud. See asutus
peab jeltskonna kasuks, aga mitte mõne üksiku ehk mitmete
eesõigusliste isikute ülistamisets maksuwel olema.

Wabadus ja ühetaoljus saiwad Amerika ajunduste
jeltskondlike ehituse aluseks ning sellest alusest ei wõinud
ajunikud enam kunagi lahkuda.

V.

Kuid Inglise kuningatele ei meeldinud see wabadus
juguigi, mis ajundustes walitses, ja nemad soowisiwad
näidata, et nende wõim ajundustest üle käib.

Inglise kuningatel oli nimelt imelik arwamine enese wõimu kohta Amerika ajumaade üle. Nad ei arwanud endid mitte ainult ülemaks wõimuks, kellel wõimalik on asundustes walitfewat walitfufordra ümber muuta, waid nad arwasiwad endid ka kõitide Amerika maade omanikkudeks. Maad, mis juba elanikkudega täidetud oliwad, anti kuningate armualustele omandufeks. Charter'id, mis kompaniidele oliwad antud, wõeti pärast tagasi, ning asundused kuulutati kuninglikkudeks prowintfideks. Prowintfidesse saadeti Inglismaalt kubernerid, ja esitajate-kogu õigusid kitsendati märksa.

Nii näitufeks wõeti Virginia kompaniilt charter tagasi, esitajate-kogu õigusid kitsendati, ja selle kõige täien-
dusfeks andis kuningas „kõik kuiwal maal kui ka wee peal olewad maad ja kohad, mis Virginia nime kannawad,“ j. o. kogu asunduse, kolmekümne üheks aastaks oma todakondsetele elamifeks.

Seepeale lõi Virginias mäsfululuke loitma. See oli 4. juulil 1676. a. — just jada aastat enne Amerika asunduste iseseiswufe-kuulutamist. Inglismaalt saadeti sõjawägi kohale, ja mäs lämmatati sõjariistade abil ära. Wangikojad oliwad õnnetutega täidetud, kuna kaks-kümmend kaks inimest üles poodi. Trüfikojad pandi kinni, kuna segaduste põhjustest rääkimine ja kirjutamine riigi-äraandmifeks tunnistati. Kolonistide politikalisi õigusid kitsendati. Esitajate-kogule lubati ainult kahe aasta sees üks kord koos käia, ja sedagi mitte kauemaks, kui wiieteistkümneks päewaks.

Ku teistes asundustes polnud asi sugugi parem. Igal pool algas käärimine. Iseäranis tugewaks muutus see käärimine siis, kui Inglismaa Prantsusmaaga ja Hispaniaga asunduste piiride pärast sõdasid pidas. Inglismaa nõudmise peale oliwad asundused sunnitud nendest sõdadest osa wõtma. Nende sõdade ajal ütlefiwad kolonistid: „Meie hea seisuford kantakse Britannia*) krooni tujude ja kasude wägiwallale ohwriks.“

*) Inglis-, Schoti- ja Jirimaad kutsutakse ühe sõnaga ka Britanniaiks.

Ja ajunduste seisukord oli tõeste hea. Nende elanikkude arv ulatas juba kahe miljonini. Lõunakoloniid kasvatasiwad tubakat ja saatsiwad seda Europasse, kuna põhjakoloniid, kus kliima pahem oli, tööstuses tegewad oliwad ja oma tööwilja niisamuti Europasse saatsiwad.

Üks reisiija kirjutas jellel ajal järgmiselt: „Mitte üksti maa maailmas pole lühikese aja jooksul nii tublile seisukorrale jõudnud. Linnad on kõik suured, elanikkudega täidetud ja haruldaselt kodused. Iga wiie penikoorma tagant võib head võerastemaja leida; sel põhjuel ei ole reisimine jellel maal mitte piinaks, waid tõsiisiks lõbus. Ka külade majad, mis ümber kiriku ning koolimaja on ehitatud ja mida põld ning wilja-aiad ümbritsewad, on ilusad ja puhtad. Kuid kõige jellel juurde tuleb weel elanikkude head seisukorda ning iseiseiswust arwata.“

Ajundustes polnud aga täielist iseiseiswust, sest ühes nende edenemisega ja õitsemisega ei kaswanud mitte ainult Inglise kuningate, waid ka Inglise kaupmeeste meelepaha nende wastu. Nemad ei wõinud seda sündida lasta, et Amerika ajundused, mis õiguse järele nende kodumaa — Inglismaa — wõimu alla pidiwad käima, nendega — Inglise kaupmeestega — Europa turul wõistlewad ning seal oma kaupasid müütawad. Sellepärast oli waja täispuhutud kolonistide õigusid, üks kõik mis hinna eest, kitsendada.

Inglise kaupmeeste nõudmised ja teadaandmised leidsiwad Inglise kuningate poolt toetust, sest kuningad polnud — nagu ju ennem nimetatud — ajundustes walitsewaga waba waimuga rahul ja katsusiwad eneste ülemat wõimu ajundustes igal kombel wälja paista lasta.

Selleks, et üleilmlijt kaubandust oma wõimu alla saada ja Inglismaad merede walitsejaks teha, anti seadus wälja, mille järele kogu kaubitseus, mida Inglismaa oma ajundustega wõi teiste maadega peab, ainult Inglise laewade peal, mis inglaste ehitatud ja laaditud oliwad, wõis sündida. Selle juures oli ajundustel õigus, oma walmistatud kaupasid — suhkrut, tubakat, puuwilla — ainult

Inglismaal müia Selle nõude põhjal võisivad asunikud ainult Inglismaaga kaubelda, ning tahtmatalt pidiwad nad nende hindadega rahul olema, mida neile pakuti.

Siis hakkasivad lõunapoolsed asundused, kus toorest materjali küllalt tagawaral oli, jeda põhjapoolsetesse asundustesse jaatma, kuna wiimased kiirelt oma tööstusetegevust laiendasivad ning oma tööwilja lõunapoolsetesse asundustesse jaativad.

Inglise kaupmeestele polnud seesugune asjadefääli jugugi meelt mööda. Nende pealekäämise tõttu keelas Inglise walitsus asundustel mõnesuguste kaupade valmistamise ära, selle eesmärgiga, et nende kaupade sissewedu Inglismaalt juurendada. Kõik linased, willased ja siiditööd, kübarad, naha-, puu- ning rauatööd pidiwad kolonistid Inglise kaupmeeste käest ostma, kuna neil enestel wõimalik polnud neid asju valmistada. „Aga selle eest“ — kirjutab üks selleaegne ameriklane — „polnud ilma peal teist kohta, kus lina ja kanep nii hästi oleksivad kaswanud. Lambaid oli palju ja neil oli paks will, kuna neid ainult sel põhjusel niideti, et neil kergem oleks. . . Määratu hull nakkasid mädanes, ilma et neid kuhugi oleks tarwitatud. . . Määratumate metsade peale waatamata, mis fogu maad katfiswad, telliti lauad, toolid, kastid, kohwrid, wanfrirattad ja ühe sõnaga kõik puuasjad siiski Inglismaalt. Ka pörandaharjadki, mida küll raske uskuda on, pidiwad Inglismaalt tellitama.“ Ameriklastel polnud õigust ka naelu valmistada, sest raud, mida Amerikast jaadi, pidi ümber töötamiseks Inglismaale jaadetama.

Mii siis walitsesivad jõud ja ülekohus waba kaubitsemise õiguse üle ja ometi on see õigus igale inimesele nii tarwilik. Amerika elanikka häwitati selle tarbeks, et mõned Inglise kaupmehed rikkaks wõiksid saada ning külluses ujuda.

Kuid sellega ei lõppenud weel kõik asunduste wiletsused. Walitsus otjustas mõned asundustesse sissewetatavad kaubad tollimaksu alla panna. Seesugusel kombel mõtles walitsus asunduste kasusid oma kätte saada ning ühes sellega asundusi ka Inglismaa mõju all pidada.

Tolliametnikkudele oli lubatud eramajades läbiotsimise kontserbandi leidmise otstarbel toime panna, kuna aga asunduste ametnikkudele kohuseks tehti nende läbiotsimiste juures kaasa arvitada.

Kolonistide kannatusetarikas oli ääreni täis. Kõigest asundustest tuli äge protest kuuldavale. „Tolliametnikud võivad igal silmapilgul meie majadesse tulla, kui see nendel aga mõttesse tähtsaks. Meid kästakse nendele ukse avada. Nende agendid võivad sisse tulla ja lukud, riivid ning kõik, mis tahavad, ära lõhkuda. See võib ka kavaluse ehk kättemaksuise pärast juhinduda. Minult kahtlusest aitab juba küllalt. Selle läbiotsimise-seaduse mõtte järel oleks meie vabadus kõige tühi inimese käes olema . . .“ ägasivad kolonistid.

Kuid selle wahel peal arwas Inglise valitsus ikka uusi abinõusid välja, millede waral võimalik oleks olnud asundustest kasutada välja pigistada.

Valitsus otsustas asundustes tempelpaberit sisse seada. (See on paber, mis maksu alla läheb.) Kõik asjatoimetusepaberid, nagu arwed, lepingud, tingimised ja tunnistused, pididwad niisuguse paberi peale kirjutatud olema. Tempelpaberit ostes oleksiwad kolonistid ühes sellega ka tempelmaksu pidanud maksta.

Sel teel korjatud rahast arwas Inglise valitsus kuberneridele, kohtunikkudele ja teistele ametnikkudele palka maksta. Niisugused oleksiwad need ametnikud, kes ennem asunduste poolt waliti, nüüd Inglise walitsuse mõju alla jattunud. Selle tagajärjel ei oleks asunduste üle mitte kolonistid ise, waid kuninglikud ametnikud walitsenud.

Aga see polnud weel kõik. Arwati ka weel, et nende summade waral asundustes ka Inglise sõjawäge ülewal võib pidada.

VI.

Kolonistide rahutul ja pahal meelel polnud mingit piiri. Kõikidel oli päewaselge, et maksude pealepanemine ilma rahwa nõusolemiseta sedasama tähendab, mis wabaduse pealetungimine. Waba rahwas maksab ainult neid maksusid, mida ta ise enesele peale on pannud. Aga selle peale waadates, et Inglise parlamendis asunduste poolt asemikka ei ole, pole Inglise walitsusel ka mingisugust õigust kolonistide käest maksusid wõtta. Kuid aga Inglise walitsuse pea — kuningas — arwab, et niisugune maksudekoorem seadusline on, siis ei wõi seesugust kuningat, kes rahwa õiguste aluseid rikub, mitte kuulda wõtta Asundustele wõiwad maksusid ainult asunduste seaduseandlised kogud peale panna, mida kolonistid ise on walinud. „Meie ei taha, et Inglise parlament meie maksusid peale paneb, meie ei taha mitte orjad olla!“ pahandasiwad kolonistid.

Rahulolematuse oli üleüldine, kuna mõte, et kõiki asundusi waja on Inglise walitsuse wastu wõitlusele ühendada, ka kõige kaugemates Põhja-Amerika asunduste nurkades wastukõla leidis.

Õimene, kes ühenduse tarwilisusest rääkis, oli kuulus amerikklane Benjamin Franklin.

See inimene, kes tähtsaks Amerika iheiswuse eest wõitlejate juhiks sai, toitis ennast noorespõlwes raswaküünalde ja seebi walmistamisega. Kuid kõik oma waba aja pühendas ta raamatute lugemisele, mida ta oma sõbra — raamatukaupluse jelli käest sai. Enese ameti wastu ei tundnud Franklin mingisugust huwitust, ja isa pani ta trükkikotta õppima. Siin jattas ta enese tegewust ja saatis terwed wõd raamatute kallal mööda. Wiimaks hakkas ta ise oma mõtteid kirjatükkides awaldama, mis ajalehed hirmukalt ära trükkisiwad. Kuid Franklin ei jäänud kirjatükkidega rahule, waid hakkas seltskondliste küsimuste asjus wäikseid raamatulesti wälja andma, kuni ta wiimaks ajalehe afutas, milles ta enese armastatud aateid awaldas, et seltskond peab ise enese üle walitsema, et tal mingisugusid eestkostjaid waja ei ole ja et ka iga üksik inimene wõi isikute

grupe peab ise eneste kasude eest seisma, ilma et nad kuskilt mujalt abi ootaksivad.

Pennsylvanias, kus Franklin ajus, austasivad kolonistid selle inimese kõrget mõistust ning walitsivad ta efiteks oma efitajate-kogu sekretäriks, kust nad ta pärast aga Inglismaale saatsivad, kus ta efiti ainult Pennsylvania, pärast aga ka mitmete teiste asunduste kasufid pidi kaitsema. Sellest ajast peale kuni oma surmani wõttis Franklin oma kodumaa jeltskondlistest asjadest elawalt osa.

Selle tagajärjel, et Inglise walitus asunduste wabaduste kallale tungis, jõudsiwad kolonistid arwamisele, et waja on Franklini nõuandmise järele teha.

Sellel ajal andis üks Amerika kirjanik raamatu „Inglise asunduste õiguse d“ wälja, milles ta rääkis, et iga walituse pea-ülesandeks rahwa hea käekäik peab olema; see on aga ainult sellel juhtumisel wõimalik, kui rahwas ise enese üle walitseb. Kuid selle peale waadates, et kogu rahwal wõimata on oma asjade arutamiseks kogu koguda, walib rahwas selleks, et asja kergendada, omale asemikud, kes maa üle walitsewad. Kuid rahwas ei usalda walitust nende kätte mitte määrata aja peale, waid ajutiselt. Ülem wõim riigivalitsemise asjus jääb ainult rahwa oma kätte. Walitud mehed walitsewad maa üle ainult rahwa poolt määratud aja jooksul, kuna nad alataja rahwa järelwaatuse all seisawad. Sel kombel on need ajutised walitsejad kõige muu rahwaga ühetaolised, kes neid wabalt eneste keskelt on walinud. . .

„Sellega, et asunduste elanikka, ilma et need nõus oleksiwad, maksu alla pandakse, rikub Inglise walitus, selle parlamendis ühtegi asemikku kolonistide poolt ei ole, kolonistide wabadust. . .“

Wõju, mida see raamat kolonistide peale avaldas, on kirjeldamata. „Dialgi, ei iialgi!“ hüüdsiwad kolonistid. „Dialgi ei tunništa me Inglise walituse tegewust jeadustileks, sest meil pole Inglise parlamendis mitte ühtegi asemikku. Meie pole orjad! . . Meie ei heida enast selle alla! . .“

Rahe kolonii — Virginia ja Massachusetts'i ettepanekul kogusidwad Põhja-Amerika asunduste asemikud oktobrikuus 1765. aastal New Yorki kokku. Esimeseks tööks oli manifesti wäljaandmine, millesse kolonistide õigused üles tähendati. Manifest kiinnitas, et wabaduse tegelik alus ja tingimine selles seisab, et keegi inimese peale maksusid ei tohi panna, ilma et maksualune sellega ise nõus oleks. Edasi räägiti, et kolonistide esitajateks ainult need seaduseandjad on, keda nemad ise on walinud, ja et ainult need tarwilikta maksusid peale wõiwad panna. Palwekirjad, mis sellesamas waimus kirjutatud oliwad, saadeti Inglise walitsusele.

Selsamal ajal määrati ka kindlaks, et tempelmaksu sisseseadmise wastu igasuguste abinõudega tuleb wõidelda ja seda mitte mingil juhtumisel maksta ei tule. Selleks, et mitte tempelpaberit tarwitada, jätsiwad advokatid ja isegi ka kohtunikud oma tegewuse seisma. Raajuti kõiki asju juusõnaliselt otsustada. Kust aga tempelpaberit kätte saadi, wõeti see ära ja tehti tuhaks. Ühes linnas purustati maja ära, mis tempelpaberi müümise tarbeks määratud oli. Palkidest tehti tuleriit, sinna otja seati üks nukukene, mis tempelpaberite müüjat ametnikku meelde pidi tuletama, ja riit pandi siis põlema. Selle juures kõlasiwad tigidad hüüded: „Sellel kombel saab igaüks hukka, kes meile tempelpaberit tahab müüa!“

Ametnikud, kes kartma hakkasiwad, et nendega niisama sünnib, nagu nukusegagi, hakkasiwad endid üksteise järele ametist lahti paluma.

Rahwas kogus kõigis asundustes platside peale kokku, kus kõnemehed nendele seletasiwad, kui tarwiline wabaduse eest wõitlemiseks ühinemine on.

„Teie omad on õigused, mis kõitide maapealsete kuningriikide ja walitsuste eel on käinud,“ rääkis üks kõneleja. „Mitte mingisugustel inimlikkudel seadustel pole selleks woli, et neid, teie õigused, rikkuda wõi kitsendada. Need on teile ülema seaduseandlise asutuse poolt, mis üle maailma walitseb, pärandatud.“

Selle wahje peal tegiwad Amerika kaupmehed otjusjeks, et nad enam mingijugusid kaupasid Inglismaalt ei telli ja Englise kaupmeestega mingijugusid kaubalepinguid ei tee, senikui wastik maksusistem ära on häwitatud.

Sellel määrusel näiswad tõsised tagajärjed olema. Ka Englise kaupmehed, kes kartma hakkasiwad, et nende kasusaagid vähemaks jääwad, seisiwad selle poolt, et tempelmaks ära kaotataks Sellele määrusele töötas ka Franklin tubliste kaasa, kes mitmete asunduste wolitusel 1757. a. jaadit Londonis wiibis. Trükisõna ja oma isiklise mõju teel kasjus ta Englise seltskonda Amerika asunduste poole pöörata. Englise walitus wihtas Franklini, kuid ei julenud teda mõnejuguse karistuse ehk trahwi alla panna, seit Franklin oli enesele Inglismaal palju poolehoidjaid wõitnud.

Englise walitus kaotas küll tempelmaksu ära, kuid ta tahtis asundustele ikkagi enese wõimu nende üle näidata ning arwas selleks uue abinõu wälja. Ta otjusitas mõnejuguste kaupade, nende hulgas ka thee peale tollimaksu panna, seda maksu aga kaupade äraasaamise juures — Inglismaal — wõtma hakata. Sel kombel oleksiwad Englise kaupmehed tollimaksu maksnud, kuna nad päraft selle hinna — kaupadele juurdelisamise teel — ostjate ameriklaste käesti kätte oleksiwad saanud. Tollimaksude sisetulekuteft mõeldi asundustes olewatele ametnikkudele palka maksta. Nii oleksiwad need amtnitid kuninga mõju all olnud, kes neid kohtade peale nimetas, aga mitte rahwa mõju all, kes neile ju otsekohejelt palka ei maksnud. Peale selle otjustas Englise walitus Amerikasse tolliametnikka, kes tollimaksude järele pidiwad walwama, ametisse määrata.

Kuid raske oli kolonistisid selle õnge oisa püüda. Eht see maks küll warjutatte all wiibis, siiski oli see maks, mis Englise walituse poolt maksuma oli pandud, ja selle tagajärjel oli nende wabadus ikkagi rikutud.

Uueste ilmusiwad firjatükid, milledes asunduste õigusid olewateks tunnistati.

„Kui Inglismaa meid käsib, et meie tema käest neid kaupasid peame ostma, mida meil tingimata tarwis läheb,

ja kui tema jelsamal ajal meid maffudega wõib foormata, mis temal tema kaupade wälja- wõi fiffewew juures meelde tuleb määrata, fuis muutume meid niifamafugufteks orjadeks, nagu neid Poolamaal ja mitmetes teistes fohtades leida wõib. Meie muutume orjadeks, kes wiifkudes peawad käima. . . Armsad kaasifamafalased! Kirjutage enefte fübametesje fuftutamata tähtedega järgmine töde üles: Senifaua kui meie wabad ei ole, kuni meie omandus kindlustatud ei ole, ei wõi meie ka õnnelikuks faada. Aga meie warandus ei ole fenifaua kindlustatud, kui teistel õigus on feda meie käeft ilma meie nõusolemiteta ära wõtta. . . Ametnikkude wägi wõib maale niifama hädaõhtlikuks faada kui foldatite wägigi. . .“

Nõnda kirjutafiwad ja mõtlefiwad fel ajal ameriflafjed, kes walmis oliwad, üks kõik mis hinna eeft, enefte wabaduft ja ifefeifwuift kaitfema.

Ühendus, nagu wõiduwant, oli kõigile püüetele eefmargiks. Nagu kõigis rahwafte liikumifstes, niifama feati ka fin laul kofku, mis üleüldifeid plüüdeid pidi awaldama ja walguftama. Laulus räägiti järgmiift:

„Wahwad ameriflafjed! Tulge, ühendagem enefte käed, ülendagem enefte fübamed ja kufugem wabaduft enefte juurde. Ürgem lafkem tiranni meie õigufid häwitada ega Amerifa nime teotada.“

Koor laulab:

„Meie oleme wabalt fündinud ja tahame wabad olla. Meie rahakufrud on awatud, kuid meie ei anna raha mitte nagu orjad, waid nagu wabad kodanikud. . .“

„Kui magus on waba inimese töõ, kui ta oma töõwilja ife rahulifelt tarwitada wõib. . .“

„Ametnikkude ja teifte ifikute falgad tikuwad meie fallale, nagu rohutirtfud, ja häwitawad fogu meie aastafe töõwaewa ära. Päike paiftab ilmaaegu ja wihm fajab ilmaaegu, feft teifed tulewad ifkagi ja häwitawad feda, mis meie külwanud oleme. . .“

„Ameriklased, andkem teineteisele kätt. Ühendatult võidame meie, laiali olles — kaotame. Edasipüüdmine kroonib meie õiglast tööd wanikutega. . .“

„Kastafadade pärast räägivad meie järeltulijad waimustusega ja uhkusega sellest mehifusest, millega meie oma õiguste eest seisime. Ennem surm, kui häbistaw orjus! . . .“

Asundused taganesiwad theed ja kõiki teisi Inglise kaupasid ostmait. „Sellest päewast peale kandsiwad wabaduse pojad ainult kõige jämedamaid riideid, kuna wabaduse tütreid siidiriided ja paelad enesest ära heitsiwad. . .“, sest see kaup tuli kõit Inglismaalt.

Amerika naisterahwad wõtsiwad asunduste mäsuletõusmisest suurepäraliselt osa, ja nende tegewuseoja on amerikalaste wabadusewõitluses väga auwääriline.

Meeleolu oli igal pool väga põnewil. Kolonistid oliwad walmis ka kõige äärmisemaid abinõusid tarwitama. Suur Amerika asunduste wabadusewõitleja George Washington (l. dshordsh uoschingtn) kirjutas selle asja kohta järgmiselt:

„Meie tublid Suurbritannia isandad muretseswad ainult selle eest, et Amerika wabadus häwineks. Meie peame selleks abinõud käsile wõtma, et seda wabadust, mis me eesistade käest oleme saanud, alal hoida. Keegi ei pea sõjariistade eest kõrwale hoidma, et seda kallihinnalist asja kaitseda. Kuid sõjariist peab wiimane abinõu olema. Meie oleme juba nende adresside tõsifest oletust aru saanud, mis me kuningale saatime. . .“

Selsamal ajal kirjutasiwad Amerika kaupmehed Londoni omadele:

„Meie arwame eneste kohuseks teid hoiatada, et teie paberi, thee, wärwide, akna klaaside j. t. asjade pealt iga suguse tollimaksu ära kaotaksite. Rahwas ei jää ennem rahuliseks, kui iga sugune maksudeseadus ära on häwitatud. Mere- ja maawägi võib meie linnasid hirmutada, kuid iga katse, kodanikkudelt nende wabadust wõtta, võib enesega kurbe tagajärgefid ühes tuua. . .“

Nii oliwad siis ameriklased walmis sõjariistu kätte wõtma. Igapäew wõis mäsju algust oodata.

Siis otustas ka Inglise walitus äärmisi abinõusid tarwitusele wõtta. Bostonisse (Massachusetts'i asunduses), mis üks kõige rahutumatest linnadest oli, saadeti sõjawägi. Linn ei andnud soldatitele korterisi, waid seletas, ta tegewat seda sellel alusel, et alalise sõjawäe asutamine rahulisel ajal asunduste õigusid ja seadusid rikub. Soldatid mahutati kefet linna kajakmutesse, mis pahemad oliwad kui koeraputkad, nagu üks ohwitser ütles. „Rikkad wihkasiwad neid, waejed — kartsiwad, nii et need punases riides isikud uulitsale ei julenud minna, sest seal langeksiwad nad kõhe pilkamise ja naeru alla. . .“

Kokkupõrkamist oli tingimata oodata. Märtsikuus 1770. aastal juhtus bostonlaste ja Inglise soldatite wahel tüli, mis kokkupõrkamisega lõppes. Soldatid andsiwad püskidest tuld; selle tagajärjel oli tapetuid ja haawatuid. Linnas tõusis selle üle pahameel; kutsuti meeting kokku, kus otsujeks tehti, et „tulgu mis tuleb, aga Boston peab soldatitest puhtaks saama“. Üks komisjon saadeti selle nõudmisega kuberneru juurde. Segadusi kartes ruttas kuberner bostonlaste nõudmist täitma ning wiis sõjawäe linnast wälja.

Teade selle kokkupõrkamise üle, mis „Bostoni wewalamise“ nime omandas, lagunes kiirelt mööda asundusi laiali. Kolonistide pahameelel ja ärewusel polnud enam mingisugusid piiriseid. Wäiksest tähtsusetu põhjusest oleks küll saanud, et leek silmapilk põlema oleks wõinud p'ahwatada.

Ja see põhjus tuli peagi nähtawale.

VII.

Ameriklased ei ostnud theed, mis tollimaksu alla oli pandud. Lootsmannidele oli keelatud sadamasse laewu tuua, mis theega täidetud oliwad, ja kaupmeestele keelati selle thee müümine ära. Mitmed laewad läksiwad tühendamata tagasi. Thee mädanes ladudes. Bostonis mindi

weel kaugemale: Kui 1773. aastal Bostoni jadamasse kolm theelaewa jõudsiwad, tormas wäike jalk bostonlasi, kes indianlasteks olinud muudetud, laewa peale ja wiiskas kõik need laewatäied merde. Kaldale kogunud suurearwuline publikum waatas enne nägemata pilti heameelega pealt.

Kui teade jelle üle Inglismaale jõudis, sattus walitus kõige wihasemasse olekusse. Otsustati sõnakuulmata Bostoni linna karistada. Anti käsk wälja, mille järele kõikjugaeste kaupade sisse- ja wäljalaadimine Bostoni jadamasse keelatud oli. Sadam pandi kaubanduse jaoks kinni. Ka eestwedajaid taheti wangi panna. Peale selle tehti kubernerile kohuseks, kõiki ametnikka omalt poolt nimetada.

Enam ei läbetud kannatada. Igal pool peeti rahwa-meetinguid, kus Inglise walituse seadusewastaste tegemuse kohta protesti awaldati ja asundusi ühinemisele kutsuti.

„Meie mehijuse ja meie mõistuse küljes ripub Uue maailma *) ja miljonite mitte weel sündinud inimeste saatus.

„Kui laialine maa, kui rahwas, mis miljonitest inimestest koos seisab, nii kaugemale alla langeb, et oma elu tujukate ministrite wägiwalla alla paenutab, millega ta omale awalikult häbiastawa orjuse kaela tõmbab, siis mälestab tulewane põlv nende mälestust ainult ilmsõpmata needmisega.

„Mõnikud, kes walmis on eneste seisust walituse, aga mitte rahwa käest wastu wõtma, ja kohtunikud, keda jelsamal teel ametisse nimetatakse, teadku, et neid konstitutsioniwastasteks wõimudeks arwatakse, keda waja pole kuulda.“

Seda laadi oliwad meetingute kõned. Olgu siin näituseks mõned katked ka Washingtoni kirjadeist toodud, mis selgeste ameriklaste meeleolu enne Amerika revolutsioni kujutawad.

„... Ühe sõnaga öeldud, kui meie ainuist pilku Inglise ministeriumi tõfiste tahtmistele peale heita tahame, siis

*) Amerikat (peale selle ka Australiat) kutsutakse Uueks maailmaks, kuna Europat Wanaks maailmaks nimetatakse.

maksab meil ainult korraks jelle ministeriumi seaduste peale waadata. Kõik need seadused püütawad ainult ühte eesmärki kätte saada, ja see eesmärk on — meie peale maksude panemine. Mida võime meie siis veel eneste palwetest loota, kui meile otsekoheselt tunnistatakse, et otjustaw filmapill kätte on jõudnud? Kas peame meie ka nüüd veel eneste kaebtusi kordama ja nende täitmise peale lootma, kui meie seda juba nii kaua oleme oodanud? Kui meie juba niisugusid abinõusid näeme tarvitusele wõetawat, kas peame meie siis tõeste ainult kaastundmust awaldama ja ministriki alandlikult paluma, et nad meie õigused maks waks tunnistaksiwad, kuna nad neid ühtelugu on rikkunud? . .

„ . . Kui ma ainuslgi wabandust jelle õiguse kohta wõiksin leida, mida Inglise parlament enesele ette kujutab — et ta meid maksudega üle koormata wõib — siis wõiksin ma ka teiega nõus olla, et meie ainult palwetirjadega tegevusesse peame astuma, et hädasid kõrwale jaata. Sest siis oleks asi siin armusse, aga mitte õigusesse puutunud. Kuid õiguse peale on meil nüüd, minu arvamise järele, wastuwaidlemata woli . .

„ . . Oodan, et meil veel küllalt niipalju julgust on, et meie endid kõigest — peale jelle, mis meie elu ülespidamiseks tingimata tarwis on — lahti ütleme, kui meie aga wõidu kätte saaksime. Meil on täieline õigus niisugusel kombel töötada, sest senikaua kui meie veel orjadeks pole muudetud, ei wõi mingisugune maapealne wõim meid teisiti töötama sundida . .

„ . . Mina ise ei oleks ennaft sel juhtumisel uskunud, kui fogu minu olemine mitte neile abinõudele alla andmise juures poleks mäsananud. Need abinõud, mis Inglise walitsuse poolt käsile on wõetud, käiwad, minu arvamise järele, kõigele, mis meie püha ja kallis on, risti ja põigiti wastu. Mina tunnen, et fogu inimesesugu minu poolt on.“

Rõnda kirjutas George Washington.

5. septembril 1774. aastal kogusiwad kõigi asunduste saadikud Filadelfiasse kokku. See kongress (koosolek) pidi asjade seisukorda arutama ning tegevuseplaanisid looma.

Kõige pealt andis kongress Amerika asunduste õiguste deklaratsiooni (teadaandmise) välja. Siin räägiti sellest, et iga waba walitfusse alufeks see on, kui igale kodanikule õigus antafse jeaduseandlifest tööst osa wõtta, et ainult kolonistide koosolekul õigus on asundustele maksufid määrata, et kolonistidel õigus on rahulifel teel kokku koguda, et eneste seisukorda arutada ja palwetirjadega kuninga poole pöörata, et kõik tagakiusamised, mis seda õigust rikuwad, jeadusewastafsed on, jne. jne. Deklaratsion lõppes järginiste sõnadega:

„Neid õigufid ja wabadufi ei wõi mingifugune wõim ära wõtta ega wähendada, ilma et maa esitafjad sellega nõus oleksiwad.“

Kongress määras kindlaks, et asundused Inglismaale wõi sealt tagafsi mingifugust kaupa ei jaadaks ega tooks. Istitutega, kes neid määrusid rikub, käidakse nagu äraandjatega ümber ning lõpetatfse nendega igasugune asjaajamine ära. Weel kord jaadeti tuningale adrefis. Kolonistid katfufiwad ikkagi weel asja rahulifel teel ära õiendada, kuid ühes sellega hakkafiwad nad ka tegelikult sõja wastu walmistama. Asjade seisukord näitaf, et sõda tingimata tulemas oli.

Inglismaa ei tahtnud mitte mingifugufest järeleandmifest kuulda ning otsustas wastuhakkamist jõu abil maha juruda. Asundustesse jaadeti sõjawäge. Franklin jäi kuni wiimafe minutini Londonisse ja katfus kodanlise sõja koledufi igapidi ette maalida. Kuid sõjawägi jaadeti minema ja Franklin pidi kodumaale tagafsi tõitama.

Walimifst ei olnud. Ameriklastele jäi ainult üks abi nõu järele — oma wabadufst sõjariistadega kaitseda. Kuulus ameriklane Patrick Henry seletaf kaaskodanikkudele mõnufas kõnes hädaohu suurufe ära, mille kõrwalehoimifeks tingimata waja on elu ja surma peale wõitlust alustada.

„Meie oleme kõik teinud, et lähenewat tormi kõrwale hoida,“ rääkis Patrick Henry. „Meie oleme palunud ja seletanud. . . Meie palwete peale ei pööratud tähelnpanemifst, meie teadaandmifsed tegiwad ainult seda, et wägiwald ja teotamine kahelordfeks muutufiwad. Meie nõudmiste

peale wastati waikimisega. . . Põlgatusega lükati meid trooni jalgade juurest eemale. . . Enam ei ole mingisugust lootust! Kui meie wabad tahame olla . . . siis peame lahingus wõitlema. Kordan tei e: meie peame lahingus wõitlema! . . . Käägitaſe, et meie nõrgad olla, et meie kohased ei olla sääraſe hirmsa waenlaſega wõitlema. Aga millal ſaame meie tugewamaks? Kas tulewal nädalal wõi tulewal aastal? Wõi siis, kui meid sõjariistadest paljaks tehtaſe ja igasſe majasſe Inglise ſoldat wahi peale ſeataſe? Sõjariistadega ehitud rahwas, kes püha aſja — wabaduſe kätſeſaamise eest wõitleb, ja pealegi weel niisugusel maal, kus meie oleme, on — ilmwoitmata. . . Lõpuks ei ole meil ka enam teiſt teed walida! . . . Nüüd on juba liig hilja wõitluſeſt eemale hoida. Tagaſiaſtumine tähendab endiſeſte orjuſeſe aſtumiſi. Meie ahelad on juba walmis ſepitſetud. Nende kõlinal wõib juba Bostoſi legendikudel kuulda! Sõda tuleb! Laſ' ta siis tuleb; ma kordan teile weel ford — laſ' ta tuleb! . . .

„ . . . Miks peame meie ſündmuſte tähtſuſt wähen-
dama? Ilmaaegu ſijendame meie: rahu! rahu! Rahu
enam ei ole! Sõda on alganud! . . . Kas on siis elu tõeſte
nii kallis ja rahu nii magus, et neid ahelate ja orjuſe hin-
naga oſta maſjab? . . . Mina ei tea, kudas teiſed mõtlewad,
kuid minu arwamine on: wabadus wõi ſurm!“

Sellele mehifele kõnele ei järgnenud kätſeplaſjutuſi ega
waſtuwaidluſi. Kõik oliwad ſelleks liig äritatud, et käſa
plaſjutada. Keegi ei waielnud waſtu, leiſt kõik mõtleſiwad
nii, nagu Patrick Henry. Ilma wiivitamata ſeati rahwa
kaiſekomitee koftu, mille eiteoſa Patrick Henry ja George
Washington aſtuſiwad.

Kolonistid paniwad endid sõjariistadeſje ja ſeadſi-
wad miilitſawäe koftu. Miilitſawätke kogus mitu tuhat
inimeſt, kes sõja-aſjadega ſugugi tuttawad polnud. Need
kõik oliwad wileſſalt sõjariistus ja wileſſalt riides. Selle
ſõjawäe leeris wõis kirju pilti näha ſaada. Siin oli iga
inimene iſemoodi riides, ja iſemoodi sõjariistus. Nad
elaſiwad kus aga juhtuſ; mõned elafiwad telkides, teiſed
kirifutes, koolides ja eramajades, kolmandad koguni kaſe-

hurtsifutes, mis rutuga üles ehitatud. Tihtigi tulivad emad, naised ja õed väeleeri ja tõivad omakstele riideid ja söögi-tagawara. Ka lapsedki tulivad salkades oma isad ning wanemaid wendasid waatama, ja silmitsesiwad lapselikult uudishimuga, kudas tõsist sõda peetakse. Kuid need inimesed olivad kõik wabaduse- ja iseseiswuse-mõtte üle waimustatud ja seda wabadust ning iseseiswust soowisiwad nad kätte wõita; selles seisiski wõidu pant.

George Washington waliti ühel healel ülemjuhatajaks. Esimestest rewolutsionipäewadest peale tunnistasiwad amerikkalased Washingtoni eneste ülemaks ja kuni oma surmani oli Washington amerikkalaste seas alati lugupeetud ja aus mees.

George Washington on Virginias 1732. aastal sündinud. Ta sai wäga wäikse hariduse ja hakkas maamõetjaks. Et wõitlewat tegevust elus omandada, astus Washington juba warakult sõjawäkke teenima ja sai sõja ajal Prantsusmaaga enese wägitiükkide poolest üleüldiselt kuulsaks. Selle järele wõttis ta enese ametist lahti, kuna ta ametnikudekogusse jaadikuts waliti. Wiimaks sai Washington, nagu meie nägime, rahwatäitse liikmeks ja sõjawäe ülemjuhatajaks.

Paremat meest polnud wõimalik walidagi. Sõja-asjandusega harjunud Washington oli läbi ja läbi aus mees ja põles armastusest isamaa wabaduse wastu. Et Washington määratu suure jõu üle walitse ja üleüldise armastuse ajaline oli, siis oleks tal sõja lõppemise järele kerge olnud ülemat wõimu oma kätte saada, kuna see sõjawäe osades tema käes juba oligi. Kuid põlastades heitis Washington sõherdused mõtted kõrwale, sest ainult kodumaa hea käckäik oli tema püüete siht, kuna ta ainu-isikulist wõimu, kelle käes see ka peaks olema, ikkagi wabaduse hukatuses pidas. Peale Washingtoni surma kuulutas kongress, kes tema auks toredad matused tegi, et „Washington alati esimene mees olnud, kes hea asja poolt olnud, esimesena rahu eest seisnud ja alati esimese koha endi kaasisamaalaste südames enesele pärinud.“

Niijugune mees oli Amerika sõjawäe ülemjuhataja. Armastus tema wastu, kindel meel, et ta õiglaselt talitab.

ja palaw soow, wabadust — seda kallihinnalist inimese õnnepõhise — kätte wõtta, regiwad inet. Wäikene peotäis Ameerika kolonistidid sai nende omanduste tõttu wõitjaks sõjawäeks.

Esimene kokkupõrkamine tuli aprillikuu sees 1775. a., ja siis algas sõda. Ei ole tarwidust siinkohal kõiki sõja tegewuste käiku kõne alla wõtta. Saab jellest küllalt, kui tähendame, et lõpuks kolonistidid forraldatud Inglise sõjawäe üle paljudel forbadel wõitu saiwad.

Nende wõitude läbi julgustatud, otsustas kongrejs ajumaade lahutamise Inglismaa küljest wälja kuulutada. 4. juulil 1776. aastal kõlas wanast Filadelfia tornist, milles kongrejs koos oli, kellade löömine, mis uulitsa peale kokkukogunud rahwale kuulutama pidi, et 13 Ameerika koloniidid iseisjateks on saanud. Neid nimetati nüüd **Põhja-Ameerika Ühisriikideks**.

Sellest ajast peale on 4. juuli kõige pidulikum püha Ameerikas. Sel päewal ehitatse majad lippudega ära ja pandatse pidulikud rongikäigud toime. Noored ja wanad — kõik on uulitjal. Selle juures katjuwad kõik — nagu selle mälestuseks, et Ühisriikide iseisjus lahingu teel kätte wõideti — wõimalikult suurt müra sünnitada. Kõige wiisakamad ja peenemad inimesed, kes kõrgete ametikohtade peal on, puhuwad pajunaid ja loobiwad möödaminejaid kuulifestega, mis paukudes lõhkewad.

Iseiswuse-akti kinnitamiseks teati deklaratsioon kokku, milles muu seas öeldi:

„Meie tunnistame järgmised tõed wastuwaidlemataks ja filmanähtawalt selgeks: Kõik inimesed on oma keskel ühetasoliseks loodud. Looja kinkis nendele teatud õigused, mida nendelt ära wõtta ei tohita. Esimese koha nende õiguste keskel peawad elamise-õigus ja wabaduse- ning õnnemaitsemise õigus enesele omandama. Selleks, et neid õigusi kindlustada, on inimesed walituse asutanud, kelle käes wõim walitusealuste nõusolemisel on. Jaakord kui mingisugune walitusewiis neid nõudeid, millede pärast ta asutatud on, ei täida, on rahwal õigus seda ümber muuta

wõi ära häwitada ja uut walitſusewiisi ſiſſe ſeada, mis rahwe hea käekäigu aluſeks on tunnistaſtatud. . .

„Kui terwel real walitſuſe kuritegewuſtel ja rüüſtamis-
tel ſee eesmärk on, et rahwaſt abſolutiſe deſpotiſmuſe*) if-
keſſe rõhuda, ſiis on rahwal õigus — ja ta on ſelleks ka
kohuſtatud — ſeeſugust ifet enese kaelaſt kõrwale heita
ja oma tulewiku hea käekäigu kindluſtuſeks ſinna uufi
abinduſid otſida. Praeguf Inglise kuningawalitſuſe
ajalugu ſiſaldab enefes terve rea kuriteguſid, milleſ ees-
märke oli abſolutiſt wägiwalla-walitſuſt meie maal maſma
panna.“

Siis loetake kõik ülekohtuſed teod ja kiſendufeſed üles,
milleſ all aſundufeſed Inglise walitſuſe eefiwõttel, kelle pea
kuningas on, kannatama on pidanud, ja tehtake märkuſ,
et „kuningas, kes ennaſt ſeeſugufte wägiwalla-tegudega kuul-
ſaks on teinud, ſelleks mitte enam kohane pole, et ta waba
rahwa üle wõiks walitſeda. . .“

„Ceda kõike tähele pannes kuulutame meie, Amerika
Ühriſtiſide eſitajad, et nendel wabadel aſundufel täieline
õigus on endid wabadeks ning iſeſeiſwateks riikideks kuulu-
tada ja et ſelleſt ajalt peale nemad igalt ſonakuulmiſeſt
Inglismaa waſtu wabaſtatud on. . . Nendel, wabadel
ning iſeſeiſwatel riikidel on nüüd täieline õigus ſõda kuu-
lutada, rahu ſinuitada, lepinguid teha ja üleüldſe kõiki
neidſamuf tegewuſi korda jaata, milledeks iſeiſwatel riikidel
õigus on. Kindlaſte jumaliku ſaatuſe kaitsmiſe peale loo-
tes oleme meie otjuſtanud ſeda deklaratiõni enefe elu,
waranduſe ja õnnega toetada.“

Deklaratiõnil oli aſundufte peale määratu ſuur mõju.
Mõnes kohas juhuſiwad ſelle mõju all ka korratuſedki ette
tulema. New-Yorgis liikati Inglise kuninga kuju ümber
ja rainiti ſellel pea otjaſt ära. Kuju oli ſeatinnaſt walmiſ-
tatud; ſelle tõttu walati ta ümber ja tehti kuulideks, mille-
dega pärast ſelleſama kuninga waſtu ſõditi.

*) Niſſugune walitſuſewiis, mille põhjal riigiraliſeja tahtmine
ja omawoli ainſad otjuſtajad awalikuſ riigieluſ on.

Washington luges deklaratsiooni ka sõjaväes ette.

„Nemad (s. o. sõdadid),“ ütles Washington, „peavad aru saama, et praegusel ajal ainult meie sõjariistade usinus maale rahu ja õnne võib tuua. Nad peavad aru saama, et nemad riiki teenivad, kes nendele nende töö eest palka võib maksta ja neid waba ning õnneliku ijamaa kodanikkudeks võib teha.“

Nagu Washington lootnud oli, tõstis deklaratsioon sõjaväes walitsewat meeleolu juurepäraltiselt. Kuid Inglise forraldatud sõjaväed olivad Amerika miilitšawägedest tugewamad ja rohkearmulisemad. Washington nägi ära, et Amerikal ilma kõrwalise abita võimata on waenlase üle wõitu saada.

Siis jaotis kongress Benjamin Franklini Prantsusmaale jelle eesmärgiga, et ta seal prantslasi ajundustega lepingusse katjaks jöbitada.

Franklini auwääriline wälimus, tema hallid juuksed, tema lihtne ülikond, tema kõned sellest, kudas ajundused Inlismaa rõhumiste all on pidanud kannatama ja kudas sõjakunstiga harjumata ameriklased mehijelt on wõidelnud — see kõik awaldas prantslaste peale suurt mõju ja nihutas neid Inglise-Amerika sõjast tegelikult oja wõima. Suur hulk wabatahtlisi läts Amerikasje, et wabaduse eest wõitlejaid awitada.

Esimene, kes Franklini kutie wastu wõttis, oli 19-aastane markii de Lafayette (l. lafajett), kes wabaduse-aateid palawalt armastas. Ta sõitis Amerikasje, tutvustas ennast Washingtoniga, wõitis lühikese aja jooksul ta usalduse ja jäi tema eluaegseks sõbraks. Lafayette kirjad Amerikast mõjusiwad ka selleks iuureste kaasa, et Prantsuse kuningas Louis (l. lvi) XVI ühisriigid ijeiseiwats tunnistas ja nendega lepingu finnitäs.

Ameriklaste rõem jeda Prantsuse kuninga otjust kuuldes oli kirjeldamata suur. Kolmeaastase sõja jooksul oli pahaste riides ja wiletsalt sõjariistus olew Amerika sõjawägi, kes igapidi puunduses elas, rängaste wälja furnatud. Prantsusmaa abi tuli just kõige parajamal filmapilgul.

Ka fogu Europa kaastundmus oli ameriklaste poolt. Sest Ühisriikide Inglismaa küljest lahtiütlemine tõi Euro-
pale seal kaubitsemisewabaduse. Wõidu puhul oleksiwad
inglased asundused wäljamaa kaubitsemise tarwis uueste
finni pannud, kuna aga nende wabastamine laialdased turud
Europa kaupade müümiseks awas.

Kogu see asjalugu tõmbas tähelpanemist sõja käigu
peale. Kui aga Prantsusmaa enese laewastiku Amerika
randa seadis, oli asi ka lõpulikult wõidetud.

1783. aastal kirjutati rahulepingule alla ja Põhja-
Amerika Ühisriigid tunnistati iseseiswaks riigiks.

VIII.

Sõda oli lõppenud. Müüd oli waja uue riigi sisetise
korralduse asjus töösse asuda. Kongress ei suutnud enesele
niipalju austust wõita, et ta ka peale sõda wõimusesse oleks
wõinud jääda. Üksikud riigid ei arwanud tarwiliseks
kongressi määrusi täita. Igaüks ruttas oma kohalisi asju
korraldama, kuna aga üleüldise hädaohu eest ei hoolitsetud.
Sõjawägi nõudis maksmata jäänud palgaoja kongressi
kasja oli aga tühi. Sel põhjusel wõis sisetisi mäsusiid
oodata.

Washington hoidis rahutuid suure waewaga tagasi.
Sel filmapilgul oleks ta fogu wõimu kergeste enese kätte
wõinud wõtta, — seesugusiid ettepanekuid oligi temale juba
tehtud. Kuid see aus inimene ajas säherdused mõtted ene-
sest põlgustega eemale. Tema wõitles ainult Amerika rahwa
wabaduse eest, kuna oma kätte wõimu õngitsemine sugugi
tema arwesse ei käinud. Ta tarwitas fogu oma mõju
jelleks, ei sõjawäge rahustada. 1783. aastal lasti sõjawägi
lahi ja Washington wõttis enese teenistusest wabaks

Aga maa seisukord oli halatsemisewääriline. Ühisrii-
kide wõlg oli tugewaste kaswanud. Diariigid ei kuul-
nud kongressi sõna. Europa walitsused waatajivad nõrga
riigi peale põlgustega.

Riisugust asjade-jeisuforda nähes tulivad Amerika paremad pojad otjusele, et tingimata waja on riikide keskel rohkem ühendust soetada, mis kindlaste määratud seaduste peal põhjeneks. Selle eesmärgiga otjustati kõigist osariikidest uut saadikutekogu kokku kutsuda, kes Ühendatud riikide lepingu tarbeks konstitutsiooni — seadustekogu — kokku pidi seadma.

1787. aastal kogus Filadelfiasse konwent kokku, mille liikmete hulgas paremad kodumaa pojad aset olivad leidnud. Konwendi esimeheks waliti Washington. Konwendile tuli ülepea 55 saadikut. Nad olivad ligi wiis kuud koos ja töötasiwad konstitutsiooni wälja, mis mõnesuguste muutustega praegugi weel Põhja-Amerika Ühisriikides makses on.

Ülesanne, mida konwent täitma pidi, polnud mitte ferge. Oli waja silmas pidada, et ühijuse konstitutsioon ütsikute osariikide konstitutsioonidega kokkufõlas oleks.

Osiariikide iseseisaw konstitutsioonivalitus hoiti alal, aga ühisiwalijsuse õigused määrati waljult kindlaks. Tema wõimu alla käisiwad asjad, mis kogu maasse puutusiwad: sõjakuulutamine, rahukinnita nine, kaubandus, raha, postiasjandus jne. Kõik muud asjad käisiwad iga ütsiku riigi meelewalla alla.

Sel kombel kujutawad Ühisriigid eneses pool-iseseiswate wabariikide*) ühijust. Riisugust riiki nimetatakse „föderal- (lepinguliseks) wabariigiks“.

Ühijuse walitus, s. o. üleüldine walitus kogu ühijuse tarbeks, on: 1) Ühisriikide presidendi ja 2) kongressi käes, mis senatist ja asemikkudekojast koos seisab.

Presidendiks wõib iga Ühisriikide kodanik olla, kes 35 aastat wana ja 14 aastat Ühisriikides elanud.

Presidendi õigused ja kohused on järgmised:

Tema nimetab senati nõusolekul ministriisi ja teisi kõrgemaid ametnikka. Tema käes on maa- ja merewägede

*) Wabariik on riik, millel walitub pea on. Amerika ütsikutes osariikides on walitub pea — kuberner, kuna osariikide ühijuse peaks walitub president on.

juhatus, ja senati nõusolekul võib ta võeraste riikidega lepinguid finnitada.

Seaduseandlises töös on presidendile n. n. veto-õigus, s. o. keeluõigus, jäetud. See tähendab, temal on õigus mõnda seaduseprojekti, mis kongress temale heakskiitmiseks ette paneb, tagasi lükata. Niisugusel juhtumisel peab kongress selle seaduse uueste läbi vaatama.

Lõpuks on president võeraste riikidega läbikäimises maa esitajaks.

Presidendi valib rahvas nelja aasta peale, kuid teda võib kohtu otsuse järele ka enne seda termini ametist tagandada. Presidendi üle mõistab senat kohtu, kuna ajemikkudekoda kohtu-uurimist võib algatada.

Amerikas on pruuk maksivaks jaanud, et ühte ja jedajama presidenti mitte rohkem kui kahe ametiaja peale ei walita, — ja jedagi sünnib harwa. Washington ije ei lastnud ennast kolmanda ametiaja peale presidendiks walida. Asi seijab selles, et kui võim mitme aasta jooksul ühe ja sellesama isiku käes hoitaks, siis asi wiimaks kardetakse võiks minna, ja seda on ameriklased enese konstitutsionis juba ette ära näinud. Kartus põhjeneb selle peal, et inimene, kes kaua aastaid võimu enese käes on hoidnud, wiimaks mõtlema hakkab, et võim ta omandus on ning seda tema käest ära ei saa wõtta, ja ta selle läbi rahwa tahtmisega, kes teda on walinud, sugugi enam tegemist ei taha teha.

Seaduseandline võim on kongressi käes, mis senatist ja rahwaajemikkudekojast koos seijab. Senatis istuwad osariikide esitajad, igast osariigist kaks. Senati liikmeid walib iga riigi seaduseandline kogu. Senator jääb oma ametisse 6 aastaks.

Rahwaajemikkudekogusse walib iga osariigi rahvas jaadikuid. Iga osariigist walitawate jaadikute arv seijab selle elanikkudega kokkukõlas. Läbistikkude tuleb 174.000 inimese kohta üks ajemik. Iga kümne aasta tagant wõetakse igas osariigis rahwalugemine ette, mille kohajelt ka jaadikute arwu juurendatakse.

Walimise-õigus on Ameerikas üleüldine, s. o. iga kodanik, kes 21 aastat wana ja Ameerika alam on, võib walimistest oja wõtta. Saadikuks rahwaasemikkude-kogusse võib iga kodanik saada, kes 25 aastat wana on, seitse aastat osariitide kodanik on olnud ja selles riigis elab, kus teda walitakse. Nii siis ei lange walijaksõlemine ja walitawus Ameerikas jügugi kokku. Nagu meie nägime, saab walijaks iga kodanik, kes 21 aastat wana on, kuna aga ainult niisugust kodanikku walida võib, kes vähemalt 25 aastat wana on. Walijaksõlemise õigust nimetatatakse aktiwiliseks walimise-õiguseks, kuna õigust, ennast walida lasta, passiwiliseks walimise-õiguseks kutsutakse.

Saadikud walitakse kahe aasta peale.

Sõjawäelased ja ametnikud ei tohi saadikuteks olla, sest selle tõttu, et nad oma ülemuse mõju all seisawad, ei saa nad mitte küllalt iseseiswad olla.

Senat ja rahwaasemikkude-kogu waatawad seaduseprojekte läbi. Heakskiidetud projektid pandakse presidendile kinnitamiseks ette. Sel juhtumisel, kui president projekti ära ei kinnita, astub see ikkogi seadusejõusse, peale selle, kui kongress selle teist korda läbi on waadand.

Senat on ka ülem kohtuasutus; ta mõistab kohut kõrgemate ametnikkude üle, kellede wastu rahwaasemikkude-kogu süüdistust alustab. Iseiswuse-kuulutuse ajast peale on senatikohtus ühe presidendi ja kuus kõrgemat ametnikku wastutusele wõtnud.

Lõpuks on senatil weel õigus, et ta presidendi poolt nimetatud ametnikka kinnitada või kinnitamata võib jätta. Ka lepinguid, mis president teiste riikidega korda on saatnud, võib senat heaks tunnistada või ümber lükata.

Rahwaasemikkude-kojal on õigus raha-asjandusesse puutuwaid projektisid ette panna ja ametnikkude wastu kaelakohtulist uurimist ette wõtta.

Niisugune on üleüldistes joontes kokkumõetud föderal-konstitutsioon. Kuid peale üleüldiste föderalseaduste on igaal riigil weel — nagu ju ülemaal tähendatud — oma

iseiseisaw walitus ja oma iseiseisaw konstitutsion. Need konstitutsionid on üleüldistes joontes üksteisega wäga sarnased.

Täidejaatwa wõimu eesotjas seisab rahwa poolt walitud kuberner. Seaduseandline wõim seisab seaduseandlise fogu käes, mis senatist ja rahwaesitajate-kojast kokku on seatud.

Walimise-õigus on kõitides riikides kõigile täie-ealistele meesterahwastele antud, kuna neljas riigis ka kõik naiste-rahwad walimistest osa wõiwad wõtta.

IX.

Kongressi poolt kokkuseatud konstitutsion wõeti kõigi riikide poolt wastu ja George Washington waliti esimeseks Ühisriikide presidendiks.

Kuid konstitutsionisje oli üks punkt mahutatud, mis lõuna- ja põhjapoolsete riikide wahel tingimata lõhet ja tüli pidi sünnitama.

Nii seisis nimelt selles, et lõuna pool kole komme walitjes — neegrile orjus. Neegrid oliwad Afrikaft Amerika asundustesje toodud; tubaka-istanduste tarbeks näiswad nad wäga kohased tööliised olema, sest walged inimised ei kannatanud seda niisket ja palawat kliimat wälja ning juriwad peagi.

See ülekohtune orjadekauplemise wiis oli lõunapoolsetes riikides niuwõrt sügawale juurdunud, et nad selle seaduslikest-tunnistamist nõudsiwad. Põhjapoolsed riigid, kes orjadepidamist õigekest ei tunnistanud, pidiwad sellele nõudmisele alla andma, sest muidu oleks lahkumine ja sellega ühes ka orariikide ühijuse lõppemine käega katjutaw olnud.

Sellesama asja pärast algaski kodusõda, mis 1861. juni 1865. aastani kestis.

Orjade seijuford lõunapoolsetes riikides oli kole. Üks Amerika arst kirjutab neegrile wedamise kohta mere peal järgmiselt:

„Rõgu ülejõidu-aja lamasiwad neegrid nõnda, et nad ainult suurt segu meelde tuletasiwad: nende pead, käed ja jalad näisiwad seltsimeeste pead ja jalad olema. Et laewade peale wõimalikult rohkem neegriid mahutada, wõeti tihtigi faks wõi kolm laewatekki tarwitusele; need seati nii, et nende wahel ainult 1½ wõi koguni üks jalg wahet jäi. Kukkusurutult pidiwad neegrid kogu tee nende wahel lamama. Ka lapski poleks siin istuda wõinud, sest et laewatekkide wahel liig madal oli; seesugusel siisjeseadel muutusiwad laewatekid päris üleüldisteks puusjarkideks, kus kümned inimesed aset pidiwad leidma. Riisugust neegrite laadimist laewa peale wõib ka weel raamatukapiga wõrrelda. Neg-ajalt toob keegi madrus õnnetutele neegritele pisut leiba ja wett. Kui keegi nende hu'gast juba üsna jõuetuks hakkab jääma, nii et ta elu kiiinal kustuda wõib, siis kantakse ta ajutiselt ülemise teki peale — wärste õhu kätte.

„Mõnikord juhtub ka, et enam kui pooled neegrid tee peal ära surewad; kord on ka säherdune juhtumine ette tulnud, et 100 neegri seast ainult 16 üle okeani jõudsiwad jõita. Et wõimalikult wärste wee tagawara laewa peal wähendada, sest et see palju ruumi wõtab, jagawad laewaomanikud neegritele, kolme päewa! kohta kruusitäre wett, sest et nende arwamise järele see just paras mõet janusurma arahoidmiseks olewat.

„Need neegrid, kes merejõidu läbi oliwad teinud, nägiwad otsekui luukered wälja, mis nahaga üle on tõmmatud. Et õnnetuid laewast wälja wiia, peab neid käte peale tõstma, sest käimiseks pole neil enestel enam jõudu. Pika mere-teefonna puhul, mis tihtigi funi faks kuud kestab, on nende muskolid lamamisest hoopis nõrgaks jäänud. Neegritel on metsit, päris tõlbi inimese wälimus ja neile jääb ainult weel üks aste — elajakslangemiseni astuda. Mitmed nende seast on haawadega wõi paisetega kaetud ja waewlewad jälkide nahahaiguste käes.“

Õstanduses ootasiwad neid niisamajugused piinad. Neid karistati, piinati ja nuheldi ka kõige wäiksemagi üle-astumise eest. Lapsi ja naisi müüdi wanematest ja mees-
test lahus.

Kuid pärast iseiseismuse-sõja lõppu ei jäänud orjade-
pidamine sugugi vähemaks, vaid lagunes lõunapoolsetes
riikides veel laiemale.

Juba 1775. aastal asutati Filadelfias esimene
orjapidamise-wastane selts. Selle seltsi liikmete arv kasvas
jõudsa. Nad katsusiwad orjakauplemise vastu trükiteel
ja suusõnal mõjuda, seletades, et orjapidamine sugugi
Amerika seltskondlike korra alustega kokku ei käiwat, vaid
ühetaolise ja wabaduse põhjusemõtte vastu patustab ja
ka jumalaseõna nõuetega kokku ei jünni.

Suurt mõju orjade wabastamise kohta näitas ka
proua Harriet Beecher Stowe (l. biitscher stoo) üles, kes
tuttawa romani „Onu Tomi onnikene“ kirjutas, milles
neegrите elu kirjeldatakse. Piltlikud kujutused orjuse kole-
dusest ei tõmmanud mitte ainult Amerikas, vaid ka Euro-
pas tähelepanemist enese peale ja muutjiwad ka neid, kes
seniajani selle küsimuse peale külmawereliselt oliwad waa-
danud, tulisteks orjapidamise-wastasteks.

Esimeseks neegrите wabastamise eest wõitlejaks oli
keegi John Brown (l. braun). See kessealine mees tuli
julge mõtte peale: Ta otsustas neegrите eneste keskel mäsju
tõsta. Ühe wäikse jalgatejega, milles 22 inimest oli, jõudis
ta 16. oktoobril 1859. aastal ka ühes orjapidamise-linnas
olewa arsenali (sõjariistade-ladu) oma wõimu alla wõtta.
Kuid tema wäikene jalgakene ei jõudnud kohalejaadetud
sõjawägedele vastu panna. Mitmed langejiwad wõitluses,
teised wõeti wangi ja langejiwad pärast karistuse alla.
Ka John Brown ise, kes oma elu rõhutute wabastamise
eest kaalu peale pani, poodi üles.

Rogu maa jagunes kaheks parteiks: orjapidamise
wastaseks ja selle poolehoidjaks.

1860. aasta sügisel seijiwad uue presidendi walimi-
sed utse ees. Parteide wõitlused oliwad kõige kangemas
hoos. Wõit langes Abraham Lincoln'i (l. linköni) peale,
kes orjadepidamise wastane oli.

Abraham Lincoln oli üsna waelest perekonnast wõr-
junud. Lapsepõlwes õppis ta waewalt kirja tundma, oli

siis kaupluses selliks ja selle järele palgiparwetajaks. Kuid kõik oma waba aja tarwitaks ta raamatute lugemise peale ära. Oma hiilgawate waimuannete tõttu sai ta wiimaks advokadiseisusesse ja waliti esiteks oma riigi seaduseandlisesse kogusse, sealt Ühisriikide kongressi liikmeks ja lõpuks, 1860. aastal, sai ta presidendiks.

Lincoln oli orjadepidamise waenlane. Kui teade tema presidendiks-walimisest juba laiali oli lagunenud, astusiwad lõunapoolsed riigid kõige äärmisema sammuga ning kuulutasiwad endid Ühisriikidest lahti. Nad asutasiwad uue ühise, mille nimeks „Põhja-Amerika lõunapoolsete riikide konföderatsioon“ pandi, ja walisiwad enestele presidendiks kellegi Davis'i (l. deewisi).

See uus president ei tahtnud rahuliseft läbirääkimisest põhjapoolsete riikidega kuuldagi. „Sõjariistad käes, läheme meie, tule ja mõdegaga kõite ära häwitades, elanikudega tihedalt täidetud põhjapoolsetesse linnadesse, kus meid wõidurõem ootab,“ ütles president Davis.

Seega oli jõda kuulutatud, mis neli aastat kestis ja mõlemile pooltele poole miljoni inimeste elu maffis.

Wõit jäi põhjapoolsetele; selle tagajärjel sai neli miljoni neegrid orjuseft wabaks.

Kuid Abraham Lincoln kuulutas neegrid juba jõja ajal, 1. jaanuaril 1863. a. wabaks. Hüüe: „meie oleme wabad“ lendas tuulekiirusega läbi lõunapoolsete istanduste. Neegrid hakkasiwad suurte hulkade kaupa oma põhjapoolsete sõprade juurde põgenema ja wõrsiwad sõjariistad kätte, et enese wabaduse eest ühes sõdida.

Neegrid jumaldasiwad Abraham Lincolnit. Kui ta allahoidetud neegripidajate riikidesse jõudis, piirasiwad neegrid ta rõemuhüüetega ümber, et eneste tundmuse tema wastu awalbada. Üks wana neegrinaine hüüdis Lincolnit nähes: „Mina tänan sind, oh Jeesus, et sa mind president Lincolnit lubasid näha!“

1864. aastal waliti Lincoln lõunapoolsete riikide kõige suuremaks meelepahaks jällegi presidendiks. Remad

otjustasivad, tulgu mis tuleb, temale oma kaotuse eest kätte maksta.

Aprillikuus 1865. aastal lõppes kodu sõda. Kuid üleüldiselt rõemu jegas peagi jätk kuritöö.

Abraham Lincoln langes mõrjuka käe läbi, kes lõunapoolse orjapidamise partei liige oli. Ta tappis Lincolni teatris näitemängu ajal selja tagant rewolvripauguga ära.

Rogu elanikkude ja iseäranis vabastatud neegrite mure ja meeleheitmine oli kirjeldamata. Rogu Europa jagas ameeriklastega oma põlgust kõlwatu mõrjuka vastu, kes inimesesoo orjusest vabastamise eest wõitleja ära oli tapnud.

Tehti rahu ja Põhja Ameerika Ühisriikide konstitutsionisse mahutati punkt, mis orjadeskauplemise Ühisriikides alaliselt ära keelab. Wie aasta pärast — 1870. aastal — lijati ka teine punkt juurde, mis neegritele kõigi kodanikkudega ühesugused õigused kätte annab. Sellega ühes anti neegritele õigus ka walimistest osa wõtta, iseendid walida lasta ja kõiti ametikohtusid Ühisriikides täita.

X.

Sel kombel omandasivad Ameerika riigikorra põhjus-
alused — wabadus ja ühetaolus — enesele Põhja-Ameerika
Ühisriikide konstitutsionis lõpulist kaju.

See konstitutsion on kogu rahwa poolt finnitatud,
ja ainult kogu rahwas wõib seda konstitutsioni ümber muuta.

Uue konstitutsioni põhjused oli see, et konsti-
tutsion, j. o. seadustekogu, Ühisriikide ülemaat seadust kaju-
tab. See tähendab, et mitte ainuski ametlik asutus, mitte
ainuski ametnik mingijugust määrust wälja ei tohi anda,
mis riigi põhjusedega mitte kokkukõlas ei oleks. Ja
kuigi ta seda on teinud, siis pole ükski kodanik kogu-
statud seda määrust täitma. Selle küsimuse, kas nimetatud mää-
rus ehk käsk konstitutsioniga kokkukõlas on, otjustab kogu.

Rohitud etendawad Amerikas tähtjat osa. Iga ametnikku võib kohus seaduserikkumise pärast wastutusele wõtta, kuigi nimetatud ametnik seda oma ülemuse käjul korda on saanud. Seadust arwatakse kõrgemaks kui üksiku inimese käsksid, ja alam on kohustatud seadust rohkem tähele panema kui oma ülemuse käsksid.

Kohus otjustab waieluse puhul ka jeda, kas uus seadus ka riigi kõikumata põhjusseadustega, s. o. Ühisriikide konstitutsiooniga kokkukõlas on.

Konstitutsioon walwab selle järele, et mingisugune uus seadus Amerika kodanikkude ühetaoljust ei rikuks. Sellepärast keelab konstitutsioon aadeli-aunimede seaduse ja usuliste eesõiguste seaduse wäljaandmise ära. Peale selle keelab ta weel walimiseaduses tsensuulise õiguse*) maksmapanemise ära. See kõik võib ehk Amerika riigikorra põhjusemäärust — kodanikkude ühetaoljust rikkuda ja on sellepärast konstitutsioonis hoolega ette ära nähtud.

Hiijama hoofsalt hoiawad amerikalased ka oma wabadust alal. Üksikute osariikide konstitutsioonides on n. n. „õigustebillid“ sisse seatud. „Õigustebillis“ on kõik need kodanikkude põhjusõigused üles tähendatud, mida keegi ilma karistamata rikkuda ei tohi.

Need õigused on järgmised:

Täieline südametunnistuse-wabadus, s. o. et igüks võib jeda usku tunnistada, mida ta omale sündjaks peab, kuna aga ühelgi usul mingisugusid eesõigusid ei ole ja ühtegi usku walitsewaks usuks ei tunnistata.

Kõikidel inimestel on wääramata õigus „elu ja wabadust tarwitada ja neid kaitsema“.

Piiramata wabadus, juusõnal wõi trükiteel enese mõtteid awaldada. Sel kombel võib ametnikkude seadusewastalisi tegusid alati juusõnal wõi trükiteel awalikuks teha.

*) Tsensuulise õiguse on see, mille nõudel walimiseõigust ainult neile isikutele lubatakse, kellel teatud warandus wõi haridusejäre on.

Pitramata wabadus ühisusi ajutada, koosolekuid pidada ja üleüldiseid palweid awaldada.

Kõiki neid õigusi ehk wabadusi ei wõi mingisugune wõim ega mingisugune seaduseandline ajutus kitsendada ega ümber muuta.

Selle peale waadates, et Amerikas kõige selle juures weel üleüldine walimiseõigus walitseb, i. o. et igaühel, kes määratud wanaduseni on jõudnud, õigus on walijaks olla ja end walida lasta, ja et kõik ametnikud — presidendist ja kubernerist hakates — kõige rahwa poolt walitakse, tuleb wälja, et Amerikas rahwas — selle sõna tõsisel mõttes — iseenele üle walitseb. Selle tagajärjel walitseb Põhja-Amerika Ühisriikides demokraatiline riigikord, ja selle tõttu, et seal walituse eesotsas walitud pea on, kannawad Ühisriigid demokraatlise wabariigi laadi.

XI.

Waatame nüüd järele, kas rahwa walituseasjadest ojawõimne ja demokraatiline riigikord rahwast tõeste hea käekäigu poole juhib.

Selle kohta pajatab üks tutaw Amerika demokraatia uurija:

„Töölised elawad, jõuwad ja käiwad riides siin niisama hästi, nagu Europa elanikkude lestmise klass, kuna aga farmerid (maaomanikud), kes juuremalt jaolt iseenele maad hariwad, palju paremine elawad. Pühapäewadel wõib tihtigi hästi riides olewat töölist ja tema naist näha, kes üüritõllas mööda linna sõidawad. Meestöölised käiwad jahi peal, wehklemissaalis ja mängiwad palli, mis ameriklaste kõige armsam lõbu on.

„Amerika tööliste tööpalk on kõrgem kui kogu Europas — Wenemaast rääkimata. Ja selle tõttu, et Amerikas kõik elu tarbeasjad, nagu söögained, riided ja eluforter, mitte just kallid ei ole, wõib Amerika tööline palju paremine elada, kui Europa oma. Ta on tihtigi majaomanik,

elab kolme-, neljatoalises korteris, kuna ta jõugilaul tihhigi liha, kotletid j. m. paremad juhupisted leiduvad, mida meil keefminegi klass harwaste näha saab.

„Ka Amerika põllumees-farmer ei ela pahemine. Igaüks nende seas on tüki maa omanik; see maatükk on nii juur, et perekonna kätejõud selle harimiseks ette ei löö. Kõik uuemad tehnikalised abinõud, igasugu masinad on Amerika põllutööstuses enesele tähtsa koha leidnud. Iga farmer on wäike mõisnik, kes oma koha peal rahus elada võib.

„Täisjõnnud ja hästi riides olem Amerika tööline on wälispidi külgetõmbaw. Ta on alati terve, kena, heas meeleolus ja elurõemus. Ta teab, et teda mingisugused seijuse-waheseinad teistest kodanikkudest ei lahuta, kes materjaliliselt kindlamal jalal seisawad. Oma mõistuse ja waimuannete tõttu võib ta alati kõrgemale tõusta ja seltskonna teenistuses auwäärilise koha pärida. Ta teab selgeste, et Franklin, Lincoln ja teised tähtsamad riigitegelased lihttöblised oliwad. Sellepärast tunneb Amerika tööline enese wäärtust ja usub kindlaste enese jõu sisse.

„Sellele meelekindlusele ja enese sisse usumisele aitab ka rahwa haridus Amerikas tubliste kaasa.

„Koolid, gümnaasiumid ja ülikoolid on kõikidele ilma wahet tegemata awatud. Waene ja rikas istuwad õppimise ajal ühe ja sellejama pingi peal ja kuulewad ühte ja jedasama õpetuseandjat ehk professorit pealt.

„Et waestele foolis kõikjugu fergendusi tehtakse, siis on õppimine ka kõige waesematel lastel wõimalik. Üks Amerika elu uurija kirjutab kahetsa-aastasest poisist, kes õppimisest wabal ajal mööda majasid ajalehti ringi kandis ja wäikse maksu eest kõikjugu fergemaid töösid tegi. . . Sel kombel teenis see Amerika poisikene niipalju, et ta mitte ainult enese, waid ka oma wäikse õe eest, kes lasteaias õpib, õppimiseraha ära võib maksta.“

Rahwahariduse otstarbeks on Amerikas 36. jagu kõigist seltskondlistest maadest tarwitada antud; neist maadest on sajad tuhanded ruutpenikoormad weel wälja töötamata.

Amerika ülikoolid on õige rikkad. Amerikas on pruugiks saanud, et rikkad mehed ülikoolidele suured rahasummad kingivad. Selle tõttu on Chicago (l. Schikago) ülikoolil 40 miljoni rubla kapitali, kuna New-Yorgi ülikooli kapitalisumma 44 miljoni peale tõuseb. Üks Amerika ülikool kogus enesele kaunis hea summa — 160 miljoni rubla.

Seejulgust haridusliit seisutorda võib sellega seletada, et amerikklaste arvamise järele hariduse laialilaotamine rahwa seas, kes iseenele üle walitseb, kõige õigem tee maa õitswale seisutorrade wiimiseks on.

Muidugi mõista, et ülikoolidel seesuguse rikkuse juures võimalik on palju üliõpilasi maksuta vastu võtta. Kuid, nagu me teame, ei loeta Amerikas mingisugust tööd häbiawaks. Tihtigi võib näha, et üliõpilased restorandides felneritena, raudtee peal konduktoritena või troskaputiswoorimeestena töötawad. Üliõpilased tõusewad tihtigi hommikul kella kahekolme ajal üles, et ajalehe-toimetusesse jooksta ja siis jala või jalgrattaga mööda majasid ajalehti laiali kanda. Noored waejed tütarlapsed astuwad selle tingimisega kõõgitüdrukuteks, et „proua neid igal päewal kahetsi või kolmeks tunniks ülikooli ettelugemistele lubaks minna“.

Et Amerikas täieline trükiwabatus maksab, siis ilmub seal määratu arv ajalehti ja ajakirjasisid, mis rahwa jekka miljonites eksemplarides laiali lähewad.

Iga amerikklane, kellel aktiiviline või passiiviline walimise-õigus on, võtab kogu maa walitsemisest osa. Seda teades peab ta ajalehe waral politikakäiku silmas ja teab ka, kellele ta walimisel enese heale võib anda. Ta ei kohmeta ka ära, kui temale walimise teel mõni wastutuseriitas koht kätte juhtub.

See kõik annab tema mõistuse edenemisele hoogu; seljamal ajal finnitab see talle ka, et tema teiste kodanikkudega ühetaoline on, olgugi et need teised rikkamad on.

Amerikas pole bürokraatisid ega aunimedega isikuid. Seltskondliste kohuste täitmine võib iga sellekohase inimese hoolde langeda, selle peale waatamata, misjulgusest sugutõust ta pärit on. Selle tõttu pole siin alamate orjameelsust ega kõrgemate meeleskõrkuft leida. Siin on kõik ühetaolised.

Presidendil pole jutulewõtmise juures sugugi uudis näha, kui mõni ameriklane tema juurde astub ja õla peale patjutades ütleb:

„Mina olen väga rõemus, et teid, mr. president näha jain.“

Sellest ühetaolusest järgneb ka see kõrge seijuford, mis Amerika naisterahwas enesele on omandanud. Mõtetearendamise ja hariduse poolest ei jää ta meesterahwast sugugi taha. Ka temale on kõik kõrgemad ja alamad õpeasutused awatud, niisama nagu meesterahwalegi. Nendele on ka kõik ametid ja ameti-õpeasutused awatud. Pikkamööda wõidakwad nad omale ka politikalised õigused, ja neljas riigis ongi need neil juba käes.

XII.

Kõik need Amerika elutingimised, nagu: kenasste sisse seatud politikaline fõrd, rahwahariduse kõrge järg ja töösteklassi head materjalilised elutingimised, on Põhja-Amerika Ühisriigid kõige rikkamaks maa peal teinud. Tema jaadab kõigile maile enese põllu- ning tööstuswilja. Amerika wälimine kaubitius toob 4^{1/2} miljardi rubla sisse, ja see on ligi ¹/₆ osa kõigi teiste riikide wälimisest kaubitusest. Amerika wabrikutes ja töökodades walmistatakse igal aastal üle 20 miljardi rubla wäärtuses produktisid ehk töösaadusid, kuna see summa Wenemaal umbes 2^{1/2} miljardini tõuseb. 1830. aastal oli rahwa waranduste üleüldine summa 14 miljardi rubla, 1890. aastaks fertis see summa aga 65 miljardi peale.

Kuid selles, misjagusel määral see warandus elanikkude kätte oli jagatud, oli ühel ja teisel ajal suur wähe. 1830. aastal oli see warandus kõigi Põhja-Amerika Ühisriikide elanikkude wahel peaaegu ühesuuruselt ära jaotatud, kuna aga 1890. aastal enam kui pool sellest summast 40.000 perekonna käes oli. *)

*) 1900. aasta rahwalvgemise järele oli Põhja-Amerika Ühisriikides 76 miljoni elanikka.

Nii seisab nimelt selles, et ka Amerikas, niisama nagu igas kohas, kapitalistiline valmistamisemiss maksma hakkas, s. o. et tööstuse abinõud ja materjalid kapitalistide käes on, kes enestele määratu suurt kasu võtavad, kuna nad aga tööliisale ainult madalat tööpalka maksavad. Ja kuigi tööpalk Amerikas kõrgem on kui Euroopas, siiski pole ta selle kõrval, mis kapitalist enesele pärib, veel midagi.

Sellepärast võitlevad tööliised ka Amerikas, niisama nagu igas teiseski kohas, kapitalistideklassi vastu. Sel kombel ei jõudnud seisujeta Amerika, kus poliitikaline ühetaolisus ja vabadus walitses, kapitaliisliise korra ikkest ikkagi mitte mööda peajeda, ja Põhja-Amerika Ühisriikides leidis materjaliline jarnadujeta olek enesele peajapaiga, kuna aga ühes sellega ka rikkamate klasside mõju maawalitsemise juures tuntawaks sai.

Kuid Ühisriikide demokraatiline kord teeb tööliste klassi võitluse kapitalistide vastu palju mõjusamaks, kui see teistes maades on. Täielise sõna-, koosolekute- ja ühisuste wabaduse põhjal on Amerika töölistel võimalik määratu laialistesse ühisustesse ühineda ja juuri streikisid toime panna. 1881.—1901. aastani võtjivad streikidest ligi 7 miljoni tööliisi osa.

Uga ka kapitalistid on ühinema hakanud. Nende ühijusi nimetatakse sindikatideks ehk trustideks. Trustid võtavad eneste kätte mitmejuguised tööstuseharud ja muutuvad nende täielikkudeks ning ainsateks peremeesteks. Nendad seadivad n. n. „mustad lehed“ kokku, kuhu kõik wastuhakkajad tööliised üles tähendatakse; niijugusid tööliisi ei võeta siis trusti mõju-ringlõnnas enam kusaagile tööse. Et trustidel rohked abinõud käepärast on, siis wõiwad nad streigile kaua aega wastu pidada, ilma et nad mingis tükkis järele annakjivad. Nende kapitalid — miljardid — on jõud, mille wastu majandusliisel alusel seisaw wõitlus juba wõimetuks muutub.

Selle juures on kapitalistid ka politika peale määratu suurt mõju awaldanud. Nii seisab selles, et neegrüte wabastamisestõjast jaadik Amerikas kats parteid töötawad, kes kumbki ülemat wõimu enese kätte ihaldawad. Wägewam

on n. n. wabariikline — kapitalistide partei. Teine — demokraatline*) partei — on viimase viiekskümnenda aasta jooksul ainult üks forda enese presidendi läbi suutnud wiia.

Kodusõja ajal läksivad need parteid üksteisest juureste lahku: Wabariiklased nõudsid orjapidamise kaotamist ja sõjariikide ühijuse terweksjäämist, demokraatlased aga sõdisivad orjuse ja riikide lahutamise eest.

Peale sõda kadus see programmide wahke ära ja parteid hakkasivad võimu lihtsalt üksteise võistu eneste kätte püüdma. Kuid wabariikline partei, kes ennast kapitalistide peale toetas, jai demokraatlaste üle igal pool võidu. Sellepärast otsis wiimane tööliste poolt tuge ja katsub enese programmi nende nõudmistele kohaselt ümber muuta.

Wabariikline partei, kellel rohked abinõud käepärast on, töötab rahaga-ostmise (meelitamise) teel ja wiib niiviisi enese kandidadid kõigi kõrgemate ametite peale läbi. Paljud emigrandid, kes Amerikas wiibimise ajal esotsja mingisugust kindlat tööd ei leia, võtavad heameelega raha vastu ja annavad oma heale soowitard kandidadile. Alles pärast, kui nad juba waba maa wabaks kodanikkudeks on saanud, hakkavad nad aru saama, et niisugune teguviis põlgamise-wääriline on.

Walitusewõimu oma kätte saades seletas see kapitalistiline partei Amerika wabaduse aluseid koguni iseäraliselt: Sõjawäed saadetakse streikijaid laiali ajama, eestwedajad võetakse kohtuliku uurimise alla jne. Sel kombel ahwardab kapitalistide majandusline ülewõim ka amerikalaste poliitikalisi wabadusi.

Aga Amerika rahwa wabadusearmastaja waim pole weel otsa saanud. Enese jõudu juba puhtal majanduslisel alusel o'ewas wõitluses proowides katsuwad Amerika tööliised nüüd ka walitusewõimu oma kätte püüda. Ribeda

*) „Wabariiklisest“ ja „demokraatlisest“ parteist saadakse Amerikas koguni teisil wiisil aru kui monarhistlikes riikides. Wiimastes nimetatatakse wabariiklasteks neid, kes maal wabariiki maksma panna tahawad, kuna aga demokraatlased need on, kes soowivad, et rahwas ise maa üle walitseks. Amerika aga on — nagu meie teame — demokraatline wabariik, mille tõttu parteide nimetus seal eeltähendatud programmiga kokku ei käi.

katse järele pidivad nad tõendama, et see ainus tee on, mille kaudu töölisklass oma leppimata waenlase — kapitalismuse — üle võidule võib peajeda.

XIX aastajaaja 80-tel aastatel ajutati Ühisriikidesse rahwa- — „populistide“ — partei. See partei seadis presidendikoha saamiseks oma kandidadi üles. Ka kongressile saatis see partei mõned saadikud ja senatorid, walis kolm kubeneri ja sai terve rea wõitujid walimiste juures kohalistesse seaduseandlistesse kogudesse. Demokratiline partei hakkas siis rahwaparteiga lähenemist otsima; pani ette mõned tema nõudmised täita ja nihutas teda sel wiisil enese poole.

Braegusel ajal on kõik Põhja-Amerika Ühisriikide töölise-organisatsioonid üheks määratu laialiseks sotsiaalselt töölisklassiparteiks ühinenud, kes kõiksugused läbikäimised niihästi demokratlastega kui ka wabariiklastega ära on lõpetanud. Selle ühijuse eesmärk on — majanduslike ühetaluse ning wabaduse eest ja kapitalistide poolt tööwaewa eksploateerimise vastu wõidelda.

Wiimastel walimistel, nowembrikuus 1904, seadis töölisklassipartei oma poolt presidendikandidadiks endise tööliste Eugen Debs'i üles.

Debs oli 1894. aastal suure Chicago streigi eestwõitjate juht, mis töölisklassi kaotusega, wangiwõimistega ja Debs'i kohtu alla andmisega lõppes. Peale selle, kui Debs pool aastat wangis oli istunud, sai ta tõsiseks poliitikalise wõitluse poolehoidjaks. Walimisewõitluse ajal 1904. aastal pidasidwad sajad sotsiaalsed kõnepidajad paljudel koosolekudel kõnesid, igas riigis laotati miljonid broschüred (raamatukesed) laiali, mis sotsiaalsed aateid ja sotsiaalsed kandidadide walimist soowitasidwad. Pihutustöö oli niiwõrt laialine, et ka kõige kaugemates Amerika nurkades puud sotsiaalsed kuulutustega täis kleebitud olidwad. Ühe samba küljes oli koguni pealkiri: „Sotsialism on maailma lootus“.

Amerika töölisklassipartei nõuab ühesugusid poliitikalisi õigusid niihästi meesterahwastele kui ka naisterahwastele. Peale selle nõuawad nad, et tähtsamate seaduste healetamist terve rahwas oja wõtaks*), maksude õiglast ärajaga-

*) Riisugust rahwa-otsustamist nimetatakse „referendum'iks.“

niist, raudteede, telegrafi ja telefoni riigi kätte wõtmist, tööliste finnitamist ja nende wanaduse puhul abirahjade andmist. Peale selle arwawad nad weel, et maa mitte üksikute isikute, waid riigi käes peab olema, kuna selle tarwitajad ainult põllutöölised wõiwad olla, kes ise oma kätega maad hariwad, et kõik wabrikud, töökojad, raudteed jne. riigi käes peawad olema. Aga sel põhjusel, et riik terve rahwas on, peawad ka kõik sissetulekud töötawate isikute wahel ära jagatama.

1904. aasta walimistel saiwad wabariiklased enamuse, ja presidendiks waliti Theodore Roosevelt.

Kuid noor töölistepartei kaswab nii kiireste ja Amerika tööline saab nii selgeste aru, et ainult walitsusewõimu oma kätte saamine nendele ka majanduslike ühetooluse ja wabaduse kätte muretseb, nii et tulewaste — 1908. aasta walimiste tagajärge raske on ette ütelda.

Ka nüüd wõidab Amerika tööline niisama, nagu ta poolteist aastajada tagasi wõitis, kui ta aga ainult jedasama laulu laulab, mida tema isaijad iseiswuse eest wõideldes laulsiwad:

„Kui magus on waba inimeje töö, kui ta oma töö wilja ise rahulikelt wõib tarwitada . . .“

„Ameriklased! Andkem üksteiiele kätt! . . . Ühendatult wõidame meie, laiali olles — kaotame . . .“

A

2453

102047